

Dzieci poza rodziną

Maria Kolankiewicz – Wydział Pedagogiczny Uniwersytetu Warszawskiego

Spis zagadnień

- 57 Wsparcie rodziny w środowisku
- 58 Dzieci w pieczy zastępczej
- 70 Dzieci chore i niepełnosprawne
- 72 Wiek i płeć dzieci
- 75 Małoletnie matki
- 75 Dzieci cudzoziemskie
- 77 Zmiana i opuszczenie pieczy zastępczej
- 82 Przystosowanie
- 84 Zaginięcia dzieci
- 84 Wnioski
- 86 Bibliografia
- 86 Akty prawne

Minęło 20 lat od wprowadzenia systemu opieki nad dziećmi do systemu pomocy społecznej (art. 64 Ustawy z 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej – w związku z reformą ustrojową państwa [Dz.U. 1998 Nr 106 poz. 668]) i 10 lat, od kiedy powstał wyodrębniony w osobnej ustawie system wsparcia rodziny i pieczy zastępczej, który jest od 2011 r. podstawą organizacji pracy gmin i powiatów w tej dziedzinie (Dz.U. 2011 Nr 149 poz. 887). Głównym celem przeniesienia tego systemu z resortu edukacji do pomocy społecznej było zintegrowanie oddziaływań ukierunkowanych na pomoc rodzinie z pracą wychowawczą prowadzoną z dzieckiem, w poszanowaniu podmiotowości dziecka i autonomii rodziny. Wyodrębniony z szerokiego systemu pomocy społecznej system wspierania rodziny i pieczy zastępczej powstał dla dobra dzieci, które potrzebują szczególnej ochrony i pomocy, oraz wsparcia rodzin mających trudności w sprawowaniu funkcji opiekuńczo-wychowawczych.

Wsparcie rodziny w środowisku

System organizowany przez jednostki samorządu terytorialnego z założenia opiera się przede wszystkim na sieciach lokalnego wsparcia rodziny w gminach, działających lokalnie i blisko osób wymagających pomocy, **aby zmniejszyć niepokojąco rosnącą w pierwszej dekadzie XXI w. liczbę dzieci pozostających pod nadzorem sądów z powodu niepowodzeń wychowawczych** rodzin. Rozbudowanie różnorodnych usług i świadczeń na rzecz rodzin było też długo oczekiwanym spełnieniem założeń, zgodnie z którymi umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej może nastąpić dopiero po wykorzystaniu wszystkich możliwych metod pracy z jego rodziną. Takie właśnie możliwości miały dawać gminne sieci wsparcia. Najważniejszymi elementami tych systemów, koordynowanych przez ośrodki pomocy społecznej, są świadczenia i praca socjalna pracowników socjalnych, wsparcie asystentów rodzin, działalność placówek wsparcia dziennego, poradnictwo oraz rodziny wspierające. Działając na podstawie dobrego rozeznania środowiska, gminne sieci wsparcia kierują swoje usługi przede wszystkim do rodzin z kłopotami opiekuńczo-wychowawczymi, z założenia w trybie administracyjnym – na wniosek lub za zgodą rodzin, w praktyce w dużej części na zlecenie sędziego.

Istnienie odpowiedniej liczby asystentów rodzin i placówek wsparcia dziennego jest uzależnione od decyzji władz gminnych, ale niestety nie wszędzie widzą one taką potrzebę. W opinii pracowników socjalnych tylko co piąte dziecko wymagające tego typu pomocy ma szansę z niej skorzystać (Najwyższa Izba Kontroli [NIK], 2017). W ostatnich latach zmalała liczba zarówno asystentów rodziny, jak i osób korzystających z ich wsparcia (tab. 1). Można przypuszczać, że jedną z przyczyn była pandemia COVID-19 i obowiązujące podczas niej obostrzenia, co skutkowało mniejszą intensywnością

kontaktów społecznych. Warto jednak zauważyć, że rodziny wieloproblemowe, borykające się z problemami wychowawczymi i nierzadko z przemocą, wymagały w tym okresie szczególnego wsparcia, a dzieci – szczególnej ochrony. Z raportu Ministerstwa Rodziny, Pracy i Polityki Społecznej (MRPiPS) wynika, że w 2019 r. w wielu gminach pracował tylko jeden asystent, wielu asystentów jest zatrudnianych na umowy-zlecenia, a ich praca przynosi oczekiwane rezultaty w 47% rodzin (MRPiPS, 2019). Ponadto w 8% gmin nie ma ani jednego asystenta (Topolewska, 2021).

Tabela 1. Liczba asystentów rodzin i rodzin korzystających z wsparcia

	2015	2019	2020
asystenci	3816	3934	3824
rodziny korzystające ze wsparcia asystentów	41 739	44 330	41 906
korzystający z rodzin wspierających	89	118	72
korzystający z poradnictwa	132 091	96 243	82 215

Źródło: GUS, 2022.

Placówki wsparcia dziennego, ważny element lokalnej sieci opieki i wychowania, powstają w nielicznych gminach, najczęściej w miastach. W ostatnich latach spadała liczba placówek i korzystających z nich dzieci, chociaż sytuacja poprawiła się nieco w 2021 r. (tab. 2). Wydaje się, że ta forma pomocy dzieciom nie jest wystarczająco wykorzystywana (Kolankiewicz, 2019). Wielu badaczy twierdzi, że „praca socjalna z rodziną dysfunkcyjną jest niewystarczająca albo nie ma jej wcale. W samorządach brakuje środków na budowę systemu wsparcia rodziny przez asystentów rodziny, rodziny wspierające, placówki wsparcia dziennego” (Szymańczak, 2016).

Tabela 2. Placówki wsparcia dziennego i ich wychowankowie

	2010 r.	2015 r.	2019 r.	2020 r.	2021 r.
Liczba placówek wsparcia dziennego	3116	2905	3164	2725	2950
Liczba wychowanków (w tys.)	138,9	177,5	111,3	87,4	92,9

Źródło: GUS, 2022.

Dzieci w pieczy zastępczej

Jeśli nie udaje się pomóc rodzinie, a zdrowie, życie lub bezpieczeństwo dzieci jest w niej zagrożone, konieczna staje się rozłąka i umieszczenie w pieczy zastępczej. W Polsce w 2020 r. codziennie 23 nowych wychowanków trafiło do pieczy rodzinnej, a podobna liczba – do placówek opiekuńczych.

System pieczy zastępczej, organizowany przez powiat, jest ściśle powiązany z gminami pochodzenia dzieci. Stamtąd powinny trafiać pierwsze informacje na temat dziecka i rodziny do organizatora pieczy zastępczej, rodzin zastępczych i placówek, tam też pracują asystenci, którzy nadal mają możliwość wsparcia rodziców w poprawie funkcjonowania, aby umożliwić powrót dziecka do domu. W przypadku przedłużającego się pobytu dziecka w pieczy zastępczej gmina powinna ponosić część kosztów jego utrzymania.

Umieszczenie dziecka w pieczy zastępczej odbywa się na podstawie decyzji sądów. Zgodnie z międzynarodowymi standardami dobrej opieki, w których opracowaniu uczestniczyli też przedstawiciele Polski,

przejście do nowego domu jest dobrze zaplanowane, przygotowane i stopniowo wdrażane. Po uzgodnieniu formy opieki przyjmujący dziecko przygotowują się starannie do jego przybycia. Przyjęcie powinno odbywać się stopniowo i powodować jak najmniej niepokoju. Przejście do nowego miejsca zamieszkania powinno stanowić proces, którego głównym celem jest zapewnienie zaspokojenia potrzeb dziecka, jego interesów oraz zapewnienie dobrego samopoczucia dziecku i wszystkim zaangażowanym w ten proces stronom¹

Niestety z informacji otrzymywanych z powiatowych centrów pomocy rodzinie (PCPR) wynika, że większość decyzji o umieszczeniu dziecka w pieczy zastępczej jest podejmowana w trybie natychmiastowym (w 2021 r. w Warszawie – 95% postanowień), co nie daje możliwości odpowiedniego przygotowania ani dzieci, których te decyzje dotyczą, ani osób dzieci przyjmujących. Brak przygotowania tej poważnej życiowej zmiany ma poważne konsekwencje – jest nie tylko przeżyciem dla dziecka, ale

może też skutkować niepowodzeniami w rodzinach i placówkach, do których trafiają dzieci.

Chociaż liczba małoletnich pozostających pod opieką sądów w ostatnich latach powoli maleje, to w proporcji do populacji dzieci w Polsce nie możemy mówić o wyraźnej tendencji spadkowej. Wskaźniki są nadal wyższe niż w latach 90. XX w. i na początku XXI w.

Tabela 3. Liczba małoletnich pod nadzorem/opieką sądów

Rok	N
2010	210 515
2011	211 653
2012	208 319
2013	210 474
2014	208 325
2015	214 521
2016	200 198
2017	197 925
2018	197 233
2019	197 833
2020	195 169
2021	196 624

Źródło: Ministerstwo Sprawiedliwości (MS; <https://isws.ms.gov.pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie>).

”

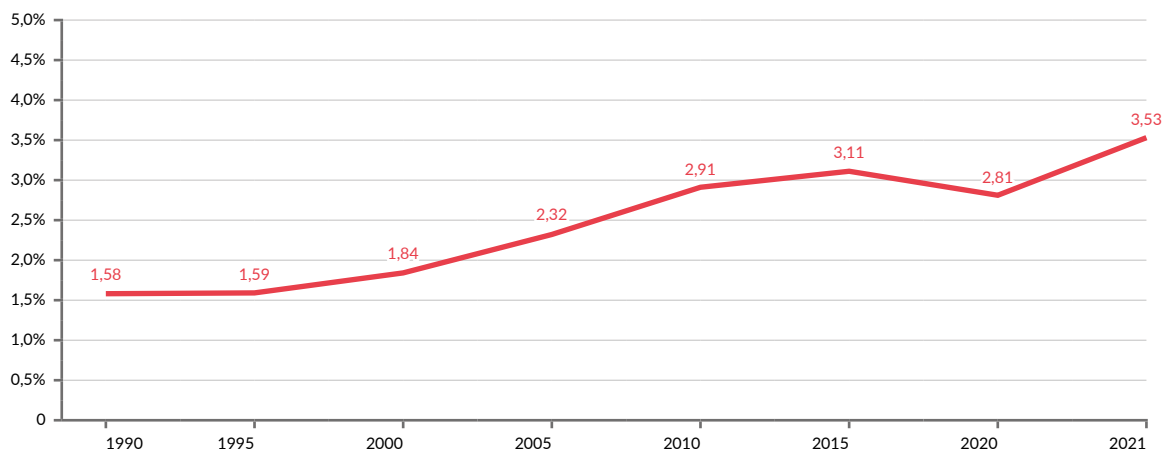
Mieszkam w domu dziecka i czasem chciałabym z niego uciec. Niektóre panie są niemiłe. Nie podoba im się to, kiedy przyjaźnimy się z chłopakami albo kiedy rozmawiamy przez telefon.

Dziewczyna, 12 lat

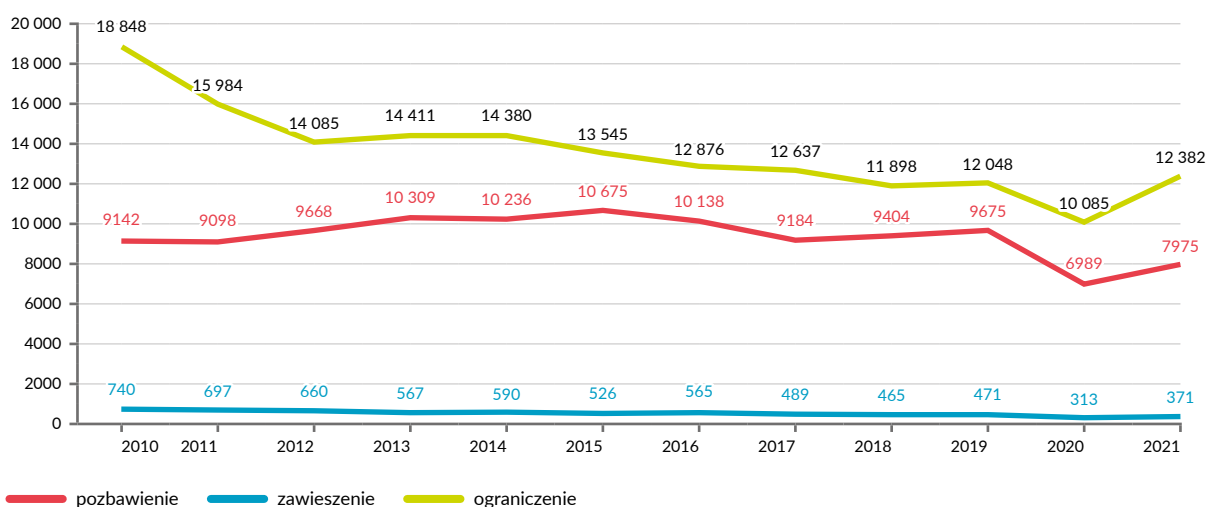
Z telefonów i maili do 116 111

– telefonu zaufania dla dzieci i młodzieży

1 Rada Europy Komitet Ministrów, Zalecenie Rec. (2005)5 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie praw dzieci przebywających w placówkach opiekuńczo-wychowawczych (przyjęte przez Komitet Ministrów 16 marca 2005 r. na 919 posiedzeniu Zastępców Ministrów); <https://www.sos-childrensvillages.org/quality4children>.

Wykres 1. Odsetek małoletnich pod nadzorem/opieką sądu w stosunku do liczby ludności w wieku 0–17 lat

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS z lat 1990–2021 i sprawozdań rocznych MS (stan kart Opm).

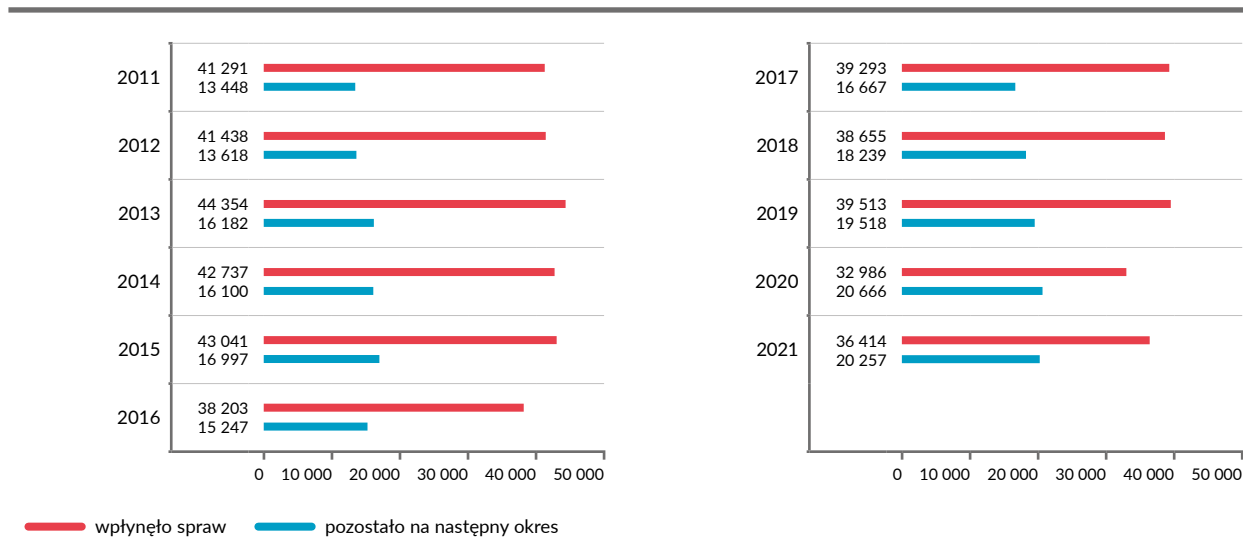
Wykres 2. Orzeczenia sądu w sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej w latach 2010–2021

Źródło: MS (Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej), 2022.

W 2020 r. do sądów wpłynęła mniejsza liczba wniosków w sprawach dotyczących władzy rodzicielskiej, co mogło wynikać z ograniczeń spowodowanych pandemią. W 2021 r. liczba ta znów wzrosła do ponad 36 tys. Duża część tych spraw nie jest rozpatrywana w tym samym roku, ale zostaje przeniesiona na rok następny. Ponadto od kilku lat znacznie wzrasta długość procedur sądowych. W ostatnich latach większa część wniosków pozostaje do rozpatrzenia na kolejny rok. Wszystkie te sprawy dotyczą

dzieci będących w sytuacji zagrożenia, dlatego szybkość ich rozpatrywania ma ogromne znaczenie, bo czas liczy się inaczej w procedurach sądowych i inaczej w życiu dziecka. Zalecenie, żeby sprawy takie były – w interesie dziecka – rozpatrywane bez zbędnej zwłoki, nie jest respektowane.

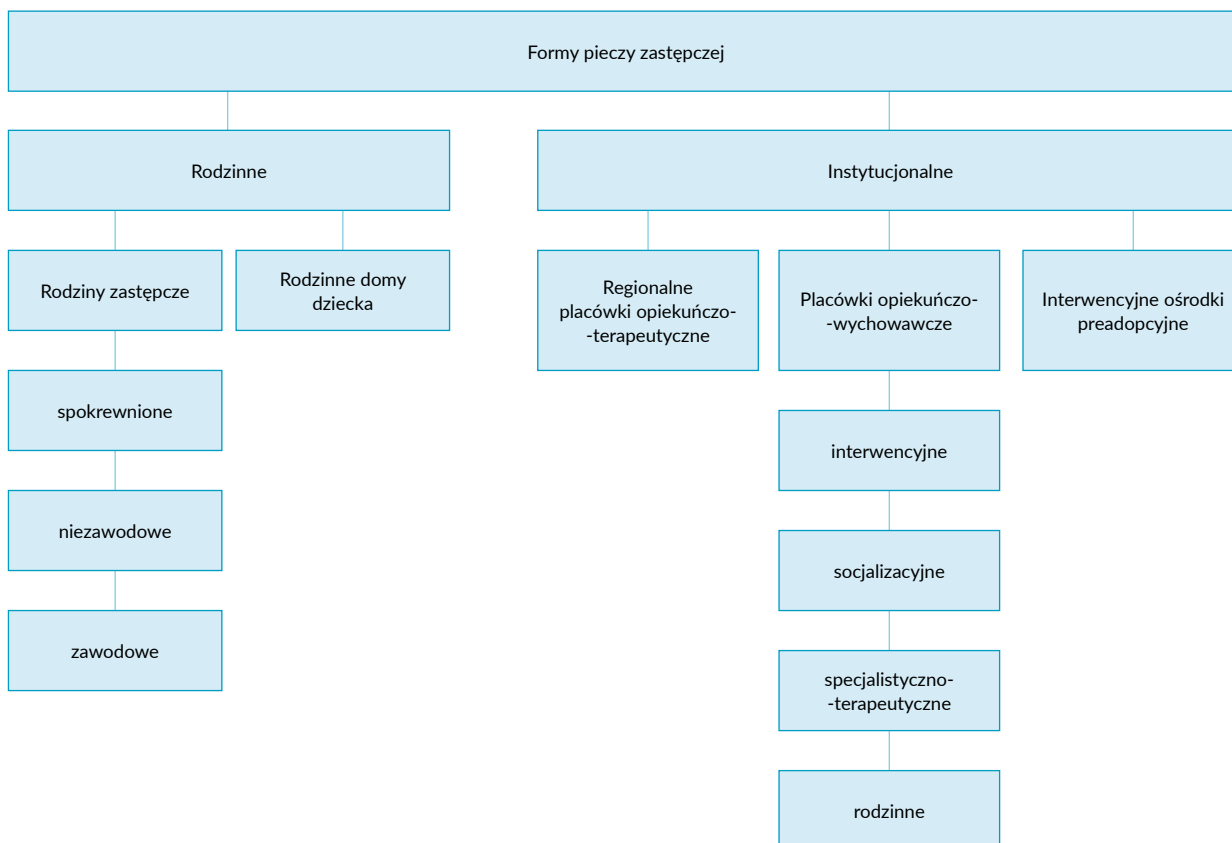
Wykres 3. Sprawy o pozbawienie, zawieszenie lub ograniczenie władzy rodzicielskiej w latach 2011–2021

Źródło: MS (Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej), 2022.

Sądowe decyzje dotyczące umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej oznaczają skierowanie dziecka do pieczy rodzinnej lub instytucjonalnej (rysunek).

Rysunek. Formy pieczy zastępczej

Piecznia zastępcza jest sprawowana w przypadku niemożności zapewnienia dziecku opieki i wychowania przez rodziców. Zapewnia pracę z rodziną umożliwiającą powrót dziecka do rodziny, a gdy to niemożliwe – dążenie do przysposobienia dziecka lub przygotowanie go do samodzielnego i odpowiedzialnego życia. W każdej z tych form, rodzinnej i instytucjonalnej, konieczne jest zaspokojenie potrzeb emocjonalnych dzieci i uwzględnienie ich potrzeb bytowych, zdrowotnych, edukacyjnych, kulturalno-rekreacyjnych i religijnych.

Rodzina piecznia zastępcza to:

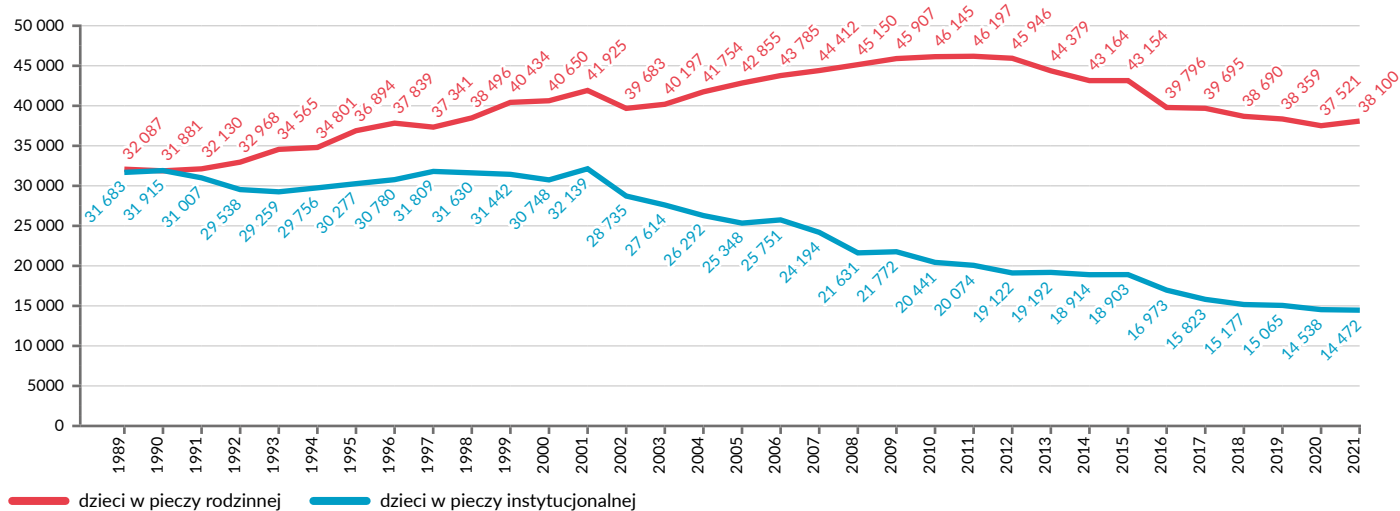
1. rodziny zastępcze:
 - a. spokrewnione;
 - b. niezawodowe – umieszcza się w nich nie więcej niż troje dzieci w tym samym czasie (z wyjątkiem licznego rodzeństwa);
 - c. zawodowe – umieszcza się w nich nie więcej niż troje dzieci w tym samym czasie (z wyjątkiem licznego rodzeństwa) również:
 - zawodowe specjalistyczne:
 - » dla dzieci z orzeczeniem o niepełnosprawności,
 - » dla nieletnich,
 - » dla małoletnich matek z dziećmi,
 - zawodowe pełniące funkcję pogotowia rodzinnego;
2. rodzinne **domy dziecka**, gdzie w tym samym czasie może przebywać nie więcej niż ośmioro dzieci (z wyjątkiem licznego rodzeństwa).

Instytucjonalna piecznia zastępcza jest sprawowana w formie:

1. placówki opiekuńczo-wychowawczej (do 14 dzieci) typu:
 - a. interwencyjnego – zapewnia doraźną opiekę nad dzieckiem w czasie trwania sytuacji kryzysowej, przyjmuje dzieci w przypadkach wymagających natychmiastowego zapewnienia mu opieki;
 - b. rodzinnego, gdzie w tym samym czasie może przebywać nie więcej niż 8 dzieci (z wyjątkiem licznego rodzeństwa);
 - c. socjalizacyjnego;
 - d. specjalistyczno-terapeutycznego dla dzieci z niepełnosprawnością wymagających specjalnych metod wychowawczych;
2. regionalnej placówki opiekuńczo-terapeutycznej dla do 30 dzieci chorych i niepełnosprawnych;
3. interwencyjnego ośrodka preadopcyjnego dla do 20 dzieci do ukończenia 1 r.ż., które oczekują na adopcję.

W ustawie o systemie pieczy zastępczej i rozporządzeniach wykonawczych przyjęto **zasadę pierwszeństwa pieczy rodzinnej przed instytucjonalną**, szczególnie dla małych dzieci. W sytuacji interwencji związanej z podejrzeniem przemocy w rodzinie pracownik socjalny ma prawo odebrać dziecko z rodziny i umieścić je u innej, niezamieszkującej wspólnie osoby najbliższej (którą na ogół jest członek dalszej rodziny), w rodzinie zastępczej lub placówce opiekuńczo-wychowawczej. Większość dzieci kierowanych do tego systemu pozostaje w pieczy rodzinnej.

Wykres 4. Małoletni umieszczeni w pieczy zastępczej na mocy decyzji sądu w latach 1989–2021

Źródło: oprac. własne na podstawie sprawozdań rocznych MS (Wydział Statystycznej Informacji Zarządczej, stan kart Opm przedstawiający liczbę małoletnich w pieczy zastępczej na podstawie prawomocnego orzeczenia sądu).

Negatywnym zjawiskiem, od lat utrzymującym się na wysokim poziomie, jest **liczba niezrealizowanych postanowień sądowych** dotyczących umieszczenia dziecka w pieczy zastępczej. Od kilku lat dotyczy to ponad tysiąca dzieci rocznie – w roku 2021 było ich niemal 1600. Konieczna jest systematyczna analiza i monitorowanie dzieci, których stan zagrożenia został rozpoznany, sytuacja oceniona jako na tyle poważna, że konieczna była decyzja o rozłące z rodziną, a dziecko nadal pozostaje bez stosownej pomocy. Warto sprawdzić, czy jest to wynik braku miejsc w rodzinach zastępczych i placówkach czy rodziny lub same dzieci nie akceptują i odmawiają zaleconej przez sąd zmiany. Organizatorzy pieczy zastępczej byli zobowiązani do końca 2020 r. ograniczyć liczbę miejsc w placówkach do 14, w wielu przypadkach spowodowało to zmniejszenie limitu miejsc bez zabezpieczenia odpowiedniej liczby placówek. Dlatego stale rośnie liczba niezrealizowanych postanowień, a w końcu 2021 r. spośród 576 dzieci oczekujących na przyjęcie do placówki, 353 stanowiły te, które oczekiwały ponad 3 miesiące.

”

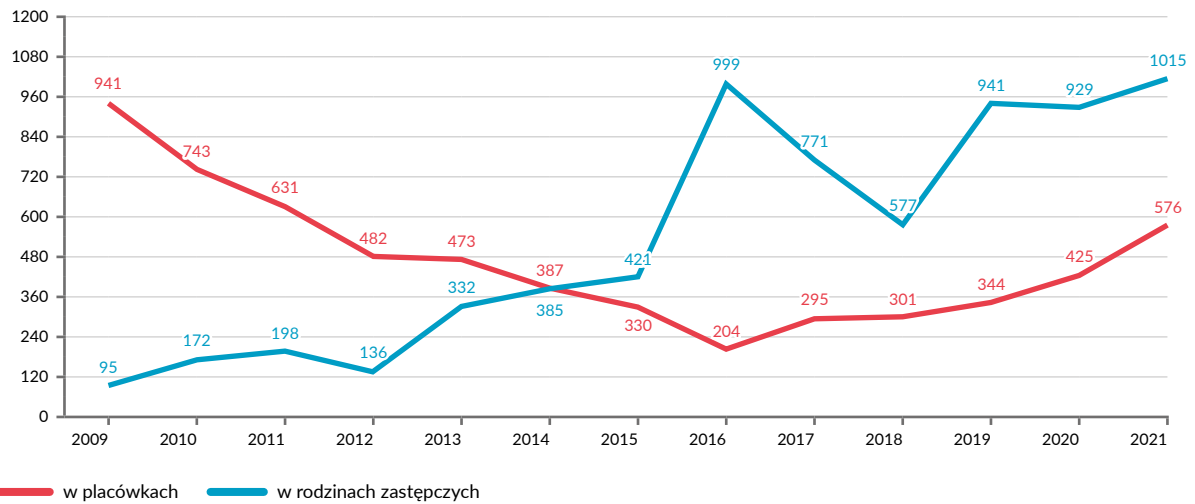
Kilka lat temu trafiłam do domu dziecka. Moja mama jest uzależniona od alkoholu, a jej chłopak wtedy nas bił. Jak miałam 10 lat, sama zadzwoniłam na policję, bo nie dawałam już rady. Nie chcę mieszkać w placówce. Codziennie płaczę i okaleczam się. Chcę mieszkać z moim starszym bratem, a nie tutaj.

Dziewczyna, 16 lat

Z telefonów i maili do 116 111

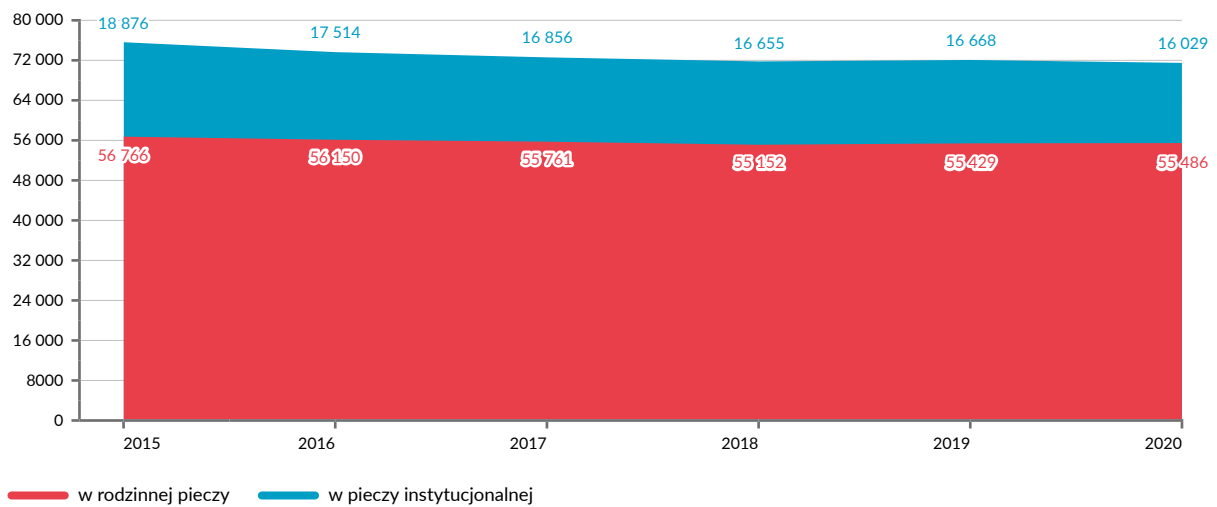
– telefonu zaufania dla dzieci i młodzieży

Wykres 5. Małoletni oczekujący na umieszczenie w pieczy zastępczej w latach 2009–2021 (orzeczenie niewykonane)

Źródło: oprac. własne na podstawie danych MS (<https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/publikacje/>).

Wykres 6. Podopieczni pieczy zastępczej w latach 2015–2020 (stan na 31 grudnia)

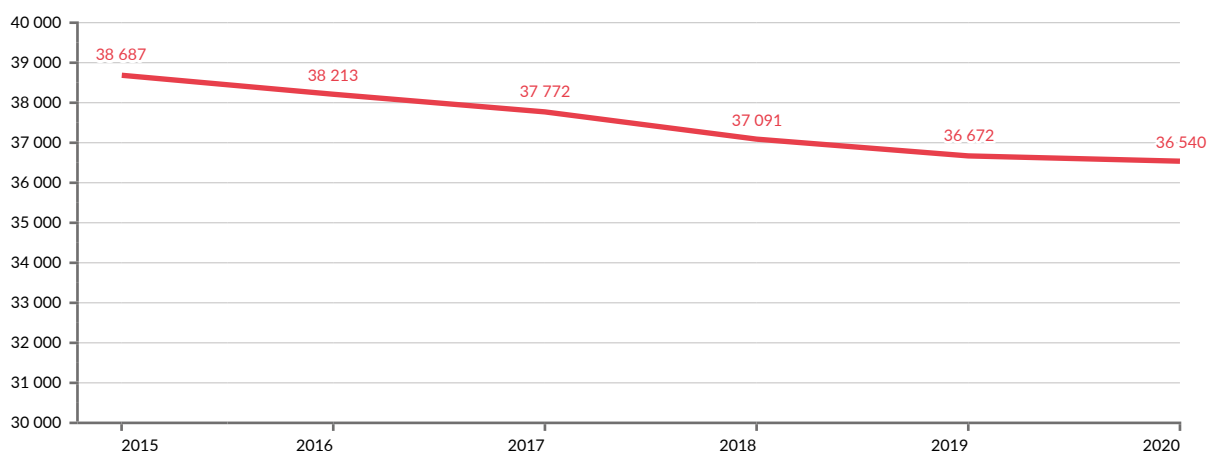

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS z lat 2015–2020.

Można zauważyć różnice między informacjami statystycznymi Ministerstwa Sprawiedliwości (MS), które odnoszą się tylko do osób małoletnich, a Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), który podaje pełne liczby mieszkańców placówek i rodzin zastępczych, a wśród nich również osoby pełnoletnie. Decyzją sądów w 2020 r. w pieczy zastępczej umieszczono według informacji MS 52 059 dzieci, a według GUS ponad 71 tys. dzieci i młodych dorosłych (78% z nich przebywało w formach rodzinnych a 22% – w formach instytucjonalnych).

Rodzinna piecza zastępcza

Wykres 7. Liczba rodzin zastępczych w latach 2015–2020

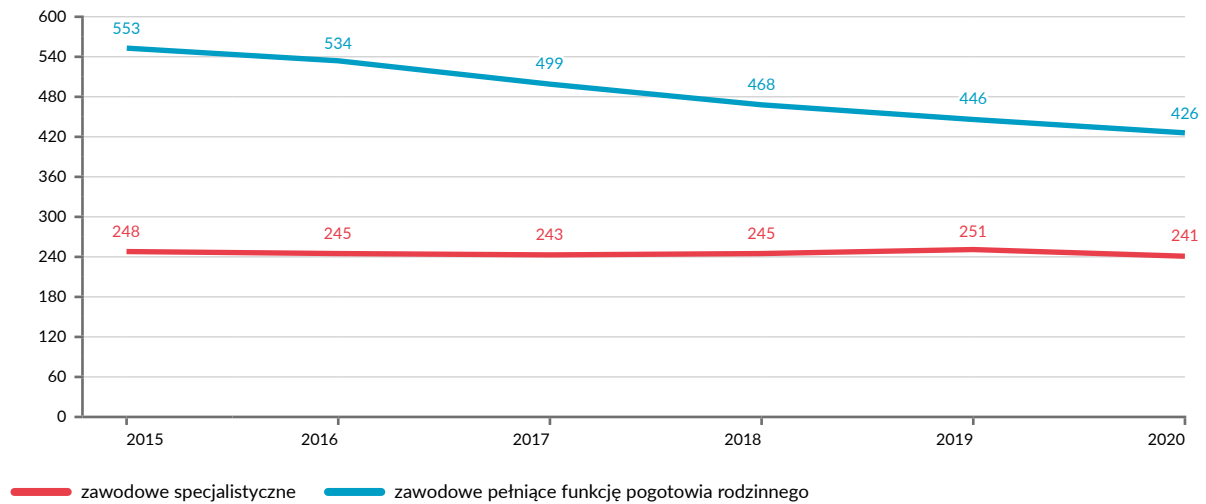

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS z lat 2015–2020.

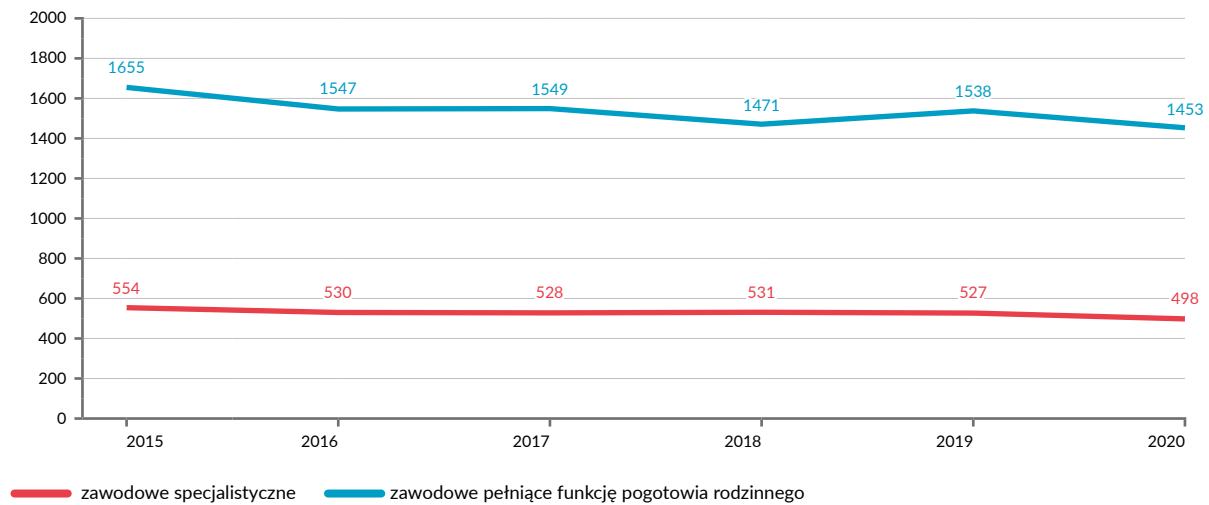
W ostatnich latach maleje liczba rodzin zastępczych, a co niepokojące, przede wszystkim tych najbardziej potrzebnych – rodzin zawodowych specjalistycznych i pełniących zadania pogotowia rodzinnego. Jest wiele powiatów, w których nie funkcjonują pogotowia rodzinne, i takich, w których nie ma ani jednej zawodowej rodziny zastępczej. Koalicja na rzecz Rodzinnej Opieki Zastępczej wielokrotnie apelowała do władz o poprawę warunków rodzin zastępczych, w tym zawieranie umów o pracę, lepsze wynagrodzenia, uregulowanie przepisów dotyczących rodzin pomocowych i wsparcie specjalistów, co stanowiłoby też zachętę dla nowych rodzin (Koalicja na rzecz Rodzinnej Opieki Zastępczej, 2022). We wrześniu 2020 r. Najwyższa Izba Kontroli (NIK) apelowała:

Rodzin zastępczych jest za mało, przez co dzieci zbyt długi czas spędzają w interwencyjnych placówkach opiekuńczo-wychowawczych – dotyczy to zwłaszcza dzieci poniżej 10 roku życia. W niektórych skontrolowanych powiatach nie zorganizowano ani jednego pogotowia rodzinnego, a w jednym z nich żadnej zawodowej rodziny zastępczej. Obecny system pieczy zastępczej nad dziećmi w sytuacjach kryzysowych jest nieskuteczny i dopuszcza praktyki niezgodne z ustawą i z prawem dzieci do stabilnej opieki. Sytuacja wymaga naprawy systemowej. (NIK, 2020)

Malejąca liczba rodzin zastępczych nie zaspokaja bieżących potrzeb, rośnie liczba dzieci oczekujących na umieszczenie, a wiele dzieci do 10 r.ż. jest umieszczanych w pieczy instytucjonalnej z powodu braku miejsc w rodzinach zastępczych.

Wykres 8. Zawodowe rodziny specjalistyczne i pogotowia rodzinne w latach 2015–2020

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS z lat 2015–2020.

Wykres 9. Dzieci w rodzinach specjalistycznych i pogotowiach rodzinnych w latach 2015–2020

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS z lat 2015–2020.

Rodziny zawodowe stanowią mniejszość, największa liczba dzieci wychowuje się u swoich bliskich – w rodzinach spokrewnionych. Niewspómiernie niska – w stosunku do potrzeb – jest liczba specjalistycznych rodzin zastępczych.

Po raz pierwszy w 2020 r. odnotowano 26 rodzin zastępczych prowadzonych przez cudzoziemców – 10 z nich mieszka na Mazowszu, a w innych województwach jest po jednej rodzinie albo są po dwie rodziny.

Tabela 4. Wychowankowie rodzin zastępczych i rodzinnych domów dziecka w latach 2015–2020

Dzieci i młodzież	2015	2016	2017	2018	2019	2020
w rodzinach zastępczych	53 604	52 822	52 049	51 136	50 929	50 739
spokrewnionych	31 863	31 444	30 804	30 122	29 853	29 824
niezawodowych	15 426	15 084	14 859	14 470	14 248	14 175
zawodowych	4106	4217	4309	4542	4763	4789
specjalistycznych	554	530	528	531	527	498
pogotowiach rodzinnych	1655	1547	1549	1471	1538	1453
rodzinnych domach dziecka	3162	3328	3712	4016	4500	4747
Razem	56 766	56 150	55 761	55 152	55 429	55 486

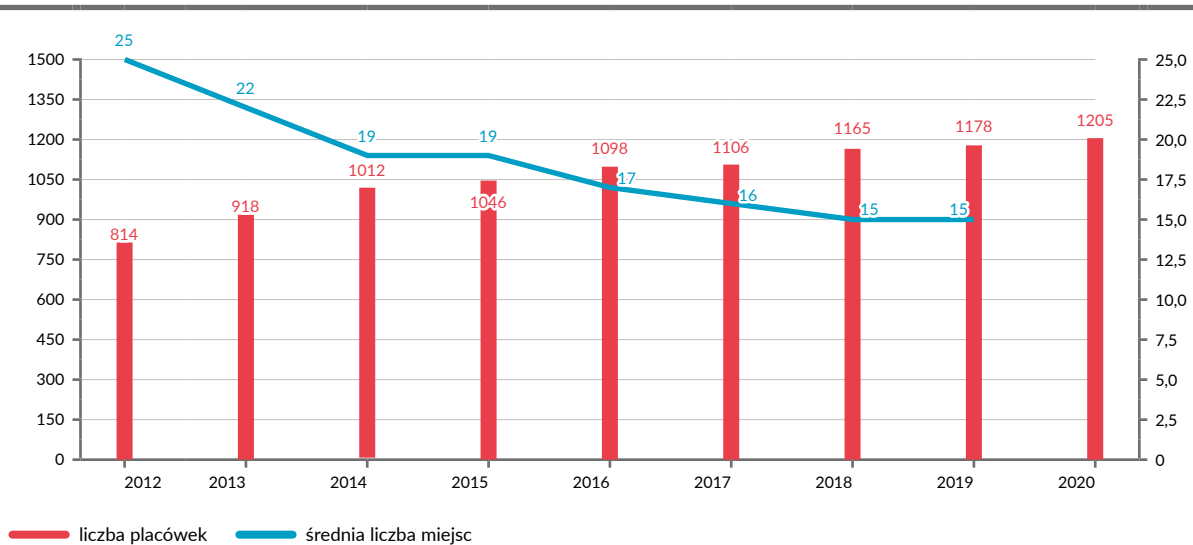
Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS z lat 2015–2020.

Pieczna instytucjonalna

W ostatnich latach, oprócz konieczności ciągłego tworzenia nowych rodzin zastępczych, ważnym zadaniem powiatów stało się **zmniejszanie limitów miejsc w placówkach opiekuńczo-wychowawczych** – od 2000 r. ograniczono go do 30, a od 2021 r. – do 14. W wyniku tych decyzji wzrosła liczba placówek, ale stały się one małymi, kameralnymi grupami ulokowanymi w domach jednorodzinnych lub dużych mieszkaniach, w zwyczajnym otoczeniu sąsiedzkim. W wielu miejscach dokonywano przeprowadzek do nowych lokali, jednak nie wszędzie. Kontrola NIK przeprowadzona

w latach 2019–2021 wykazała, że większość z 21 kontrolowanych placówek nie zmieniła lokalizacji, tylko zadeklarowała działanie kilku placówek w dotychczasowym budynku. Mimo ośmiu lat, jakie były zaplanowane na przeprowadzenie tej zmiany, tylko trzy spośród 21 placówek mieściły się w osobnym budynku, „a w jednej lokalizacji funkcjonowało nawet pięć placówek korzystających ze wspólnych pomieszczeń” (NIK, 2022, s. 6). Na takie rozwiązanie organizatorzy pieczy powinni otrzymać zgodę wojewody. I często takie pozwolenie otrzymywali, choć te rozwiązania nie są zgodne z duchem reformy.

Wykres 10. Liczba placówek i średnia liczba miejsc w placówkach w latach 2012–2020

Źródło: oprac. własne na podstawie danych MRPiPS.

Wiele placówek zmieniło swoje siedziby i ograniczyło liczbę miejsc. Dotyczy to przede wszystkim placówek socjalizacyjnych, których liczba podwoiła się w ostatniej dekadzie, oraz nowych placówek specjalistycznych zarówno powiatowych, jak i regionalnych, które powstawały od roku 2012. Większa liczba placówek staje się domem dla zmniejszającej się liczby wychowanków pieczy instytucjonalnej. Z informacji Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej (MRiPS) wynika, że w 2021 r. w 86% placówek osiągnięto limit 14 miejsc. Nie ma tu jednak informacji o lokalizacji tych placówek i dlatego brak pewności, czy rzeczywiście stanowią one odrębne jednostki. Różnorodność form pieczy zastępczej – rodzinnych i instytucjonalnych – jest bogactwem tego systemu i powinna

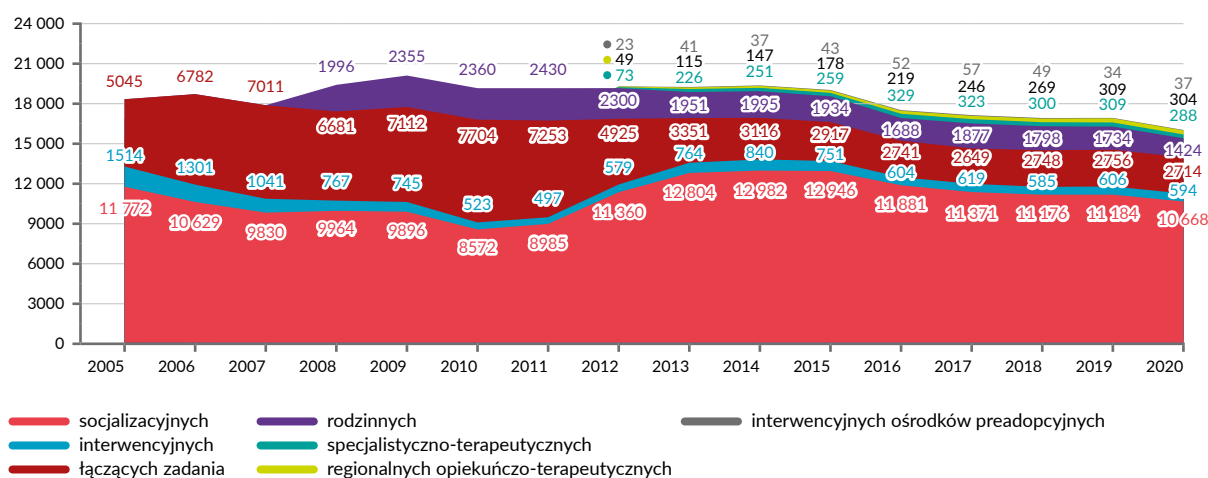
pozwalać na odpowiednie dostosowanie formy pieczy do potrzeb przyjmowanych dzieci. Istniejące dziś rozwiązania nie dają jednak takich gwarancji. W uwagach po kontroli NIK czytamy, że „przy braku miejsc połowa powiatów kierowała dzieci do takich placówek, w których były wolne miejsca, a nie do odpowiednio sprofilowanych do potrzeb dzieci” (NIK, 2022, s. 7). Ponadto przy brakach kadrowych, niewystarczającej liczbie wychowawców i przy braku specjalistów placówki nie zapewniały dzieciom z niepełnosprawnościami odpowiednich zajęć terapeutycznych ani wsparcia adekwatnego do zdiagnozowanych potrzeb. W niektórych przypadkach dochodziło nawet do niezapewnienia wychowankom warunków bezpieczeństwa (NIK, 2022).

Tabela 5. Formy instytucjonalnej pieczy zastępczej w latach 2012–2020

Placówki	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
socjalizacyjne	414	537	630	667	673	689	704	720	751
interwencyjne	31	40	45	45	42	43	41	41	43
łączące zadania	122	117	129	121	135	147	144	151	154
rodzinne	270	240	238	228	240	251	239	230	223
specjalistyczno-terapeutyczne	4	12	17	17	25	25	24	24	22
regionalne opiekuńczo-terapeutyczne	1	3	6	6	8	10	10	10	10
interwencyjne ośrodki preadopcyjne	1	2	2	2	3	3	3	2	3

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną z lat 2012–2020.

Wykres 11. Wychowankowie różnych form pieczy instytucjonalnej 31 grudnia w latach 2012–2020

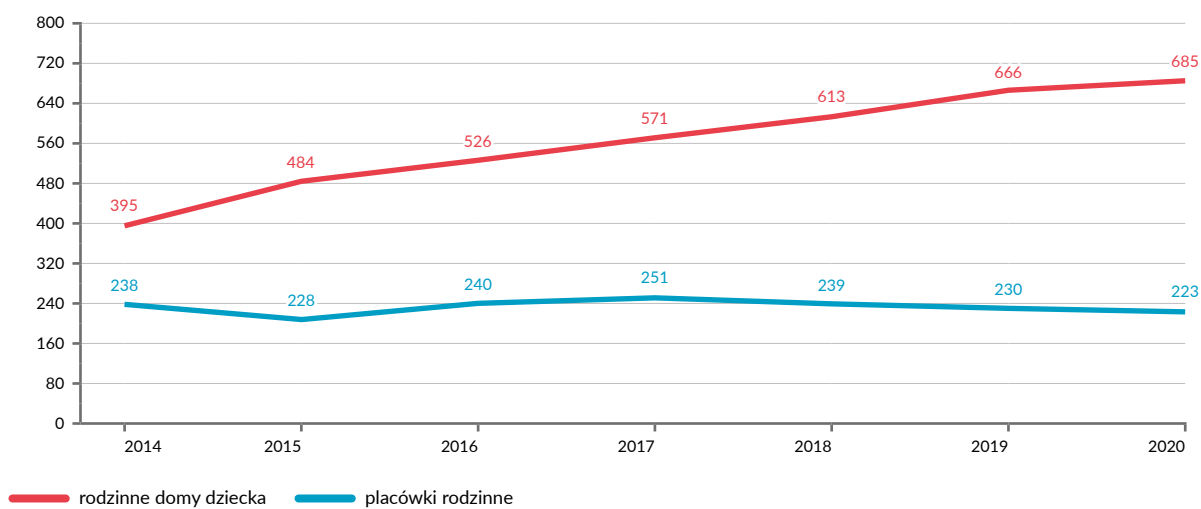

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną z lat 2005–2020.

Ustawa z 2011 r. wprowadziła zmiany dotyczące organizacji placówek rodzinnych i rodzinnych domów dziecka. Osoby kierujące wcześniejszymi placówkami rodzinnymi mogły zdecydować, czy chcą pozostać w formie instytucjonalnej czy rodzinnej. Te dwie formy niemal identyczne, jeśli chodzi o zadania pełnione wobec dzieci, różnią się

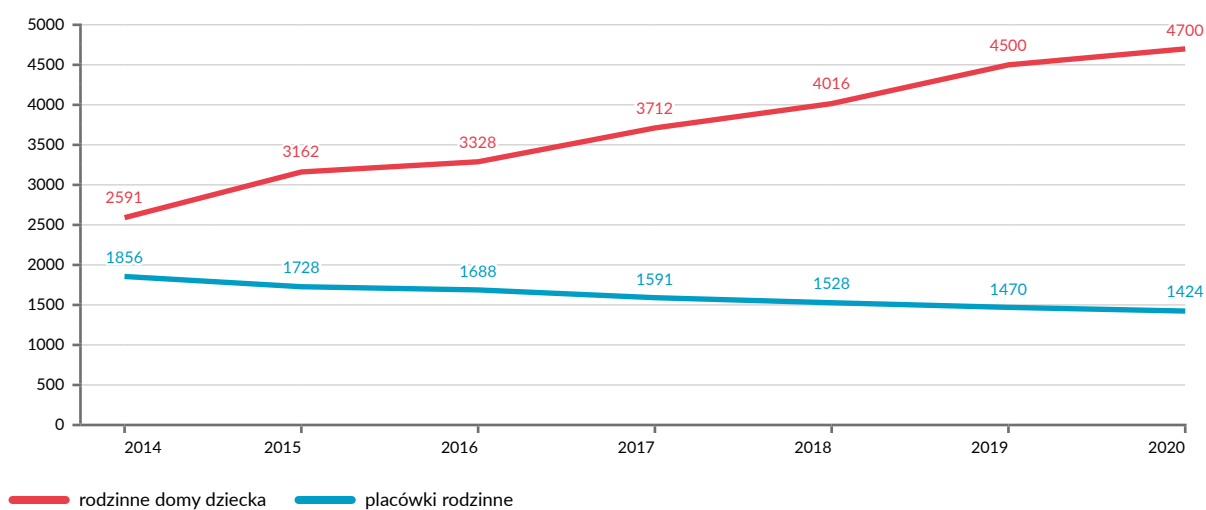
sposobem finansowania i statusem osoby prowadzącej dom. Przez kolejnych kilka lat nie powstawały nowe placówki rodzinne, natomiast organizatorzy pieczy powoływali rodzinne domy dziecka i ich liczba wyraźnie wzrosła, podobnie jak liczba wychowywanych tam dzieci.

Wykres 12. Rodzinne domy dziecka i placówki rodzinne w latach 2014–2020

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną z lat 2014–2020*.

Wykres 13. Liczba dzieci w placówkach rodzinnych i rodzinnych domach dziecka w latach 2014–2020

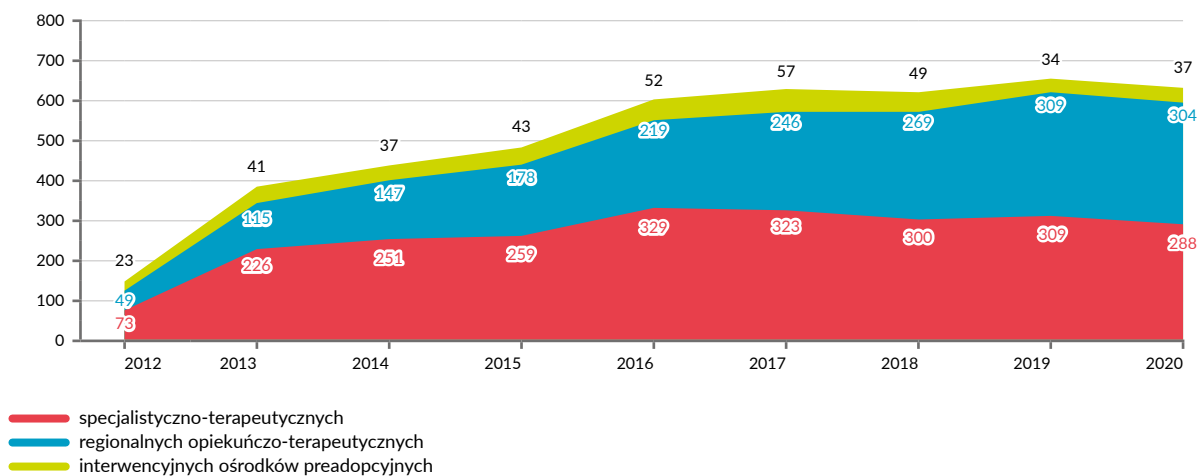

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną z lat 2014–2020*.

Dzieci chore i niepełnosprawne

Chociaż od powstania placówek specjalistycznych – tych prowadzonych przez zarówno powiaty, jak i województwa – odnotowuje się wzrost ich liczby w związku z dużą liczbą dzieci chorych i niepełnosprawnych, jakie trafiają do pieczy instytucjonalnej, to nadal tego typu placówek jest zbyt mało i dzieci ze specjalnymi potrzebami wychowawczymi, zdrowotnymi oraz edukacyjnymi mieszkają w placówkach socjalizacyjnych.

Wykres 14. Wychowankowie placówek specjalistycznych i ośrodków preadopcyjnych w latach 2012–2020 (stan na 31 grudnia)

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną z lat 2012–2020*.

Od lat wiadomo, że niepełnosprawność dziecka jest jedną z przyczyn umieszczenia go w środowisku zastępczym, co może świadczyć o niewystarczającej pomocy rodzinom z takimi dziećmi. Dzieci te są liczną grupą podopiecznych w zarówno rodzinach zastępczych, jak i placówkach. W pieczy rodzinnej stanowią 11% wychowanków, w pieczy instytucjonalnej do tej grupy należy co czwarty podopieczny. Są to dużo wyższe wskaźniki w stosunku do całej populacji dzieci, w której dla dzieci do 2 r.ż. odsetek ten wynosi poniżej 2%, dla 3–5-latków – 2,1–2,8%, a wśród dzieci powyżej 6 r.ż. – kształtuje się na poziomie 3,0–3,8% (GUS, 2015).

Tabela 6. Dzieci chore i niepełnosprawne w rodzinnej pieczy zastępczej

Rok	Dzieci z niepełnosprawnością	Odsetek ogólnej liczby wychowanków
2015	5969	10%
2016	6085	11%
2017	6024	11%
2018	6017	11%
2019	6027	11%
2020	6195	11%

Źródło: oprac. własne na podstawie: GUS, 2020.

Tabela 7. Dzieci chore i niepełnosprawne w placówkach opiekuńczo-wychowawczych w 2020 r.

Typ placówki	Liczba mieszkańców (stan na 31 grudnia)	Dzieci przewlekłe chore	Dzieci z niepełnosprawnością	Razem chore i niepełnosprawne	Odsetek ogólnej liczby mieszkańców
Piecza instytucjonalna	16 029	2037	1900	3937	25%
Placówki opiekuńczo-wychowawcze	15 688	1845	1692	3537	23%
socjalizacyjne	10 668	1176	1107	2283	21%
rodzinne	1424	115	163	278	20%
interwencyjne	594	63	44	107	18%
specjalistyczno-terapeutyczne	288	136	110	246	86%
łączące zadania	2714	355	268	623	23%
regionalne opiekuńczo-terapeutyczne	304	186	208	394	100%
ośrodki preadopcyjne	37	17	6	23	62%

Źródło: oprac. własne na podstawie: GUS, 2021.

Trzeba też zaznaczyć, że obok systemu pieczy zastępczej długofalową, całodobową opiekę nad dziećmi i młodzieżą sprawują też inne placówki – w resorcie zdrowia, edukacji i pomocy społecznej. W większości placówki te są powoływane dla dzieci o specjalnych potrzebach edukacyjnych, zdrowotnych, wychowawczych i resocjalizacyjnych. Wiele z mieszkających tam dzieci ma ograniczony kontakt ze swymi rodzinami, a niektóre są zupełnie opuszczone.

Specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze – dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnej wieku 3 lat i więcej, które z racji niepełnosprawności nie mogą uczęszczać do przedszkola lub szkoły.

Młodzieżowe ośrodki wychowawcze – dla młodzieży niedostosowanej społecznie, kierowanej na podstawie Ustawy o postępowaniu z nieletnimi.

Młodzieżowe ośrodki socjoterapii – dla młodzieży niedostosowanej społecznie, z zaburzeniami zachowania i zagrożonej uzależnieniem.

Ośrodki rewalidacyjno-wychowawcze – dla dzieci i młodzieży z głębokim upośledzeniem i zaburzeniami sprzężonymi.

Domy Pomocy Społecznej – dla dzieci i młodych do 35 r.ż. z niepełnosprawnością i zaburzeniami psychicznymi

Schroniska dla nieletnich i Zakłady poprawcze – dla nieletnich, którzy popełnili czyny karalne, kierowanych na podstawie decyzji sądów w sprawach postępowania z nieletnimi.

Zakłady opiekuńczo-lecznicze i zakłady pielęgnacyjno-opiekuńcze dla dzieci udzielają całodobowych świadczeń zdrowotnych w zakresie pielęgnacji, opieki i rehabilitacji osób niewymagających hospitalizacji.

Tabela 8. Dzieci i młodzież w całodobowych instytucjach specjalistycznych różnych resortów

Typ instytucji	2010	2015	2019	2020
W systemie edukacji				
Specjalne ośrodki szkolno-wychowawcze	304	374	371	360
Wychowankowie	19 104	14 347	11 705	10 725
Młodzieżowe ośrodki wychowawcze	73	95	95	94
Wychowankowie	4433	4754	4473	4352
Młodzieżowe ośrodki socjoterapii	62	76	86	82
Wychowankowie	3419	4224	4423	4381
Ośrodki rewalidacyjno-wychowawcze	123	179	202	186
Wychowankowie	4589	5493	6589	6490
W resorcie sprawiedliwości				
Schroniska dla nieletnich	18	15	14	14
Wychowankowie	422	183	86	74
Zakłady poprawcze	27	27	27	27
Wychowankowie	1219	753	415	386
W pomocy społecznej				
Domy pomocy społecznej	99	103	99	102
Wychowankowie	3321	2887	1860	1606

Źródło: oprac. własne na podstawie: GUS, 2021.

Wiek i płeć dzieci

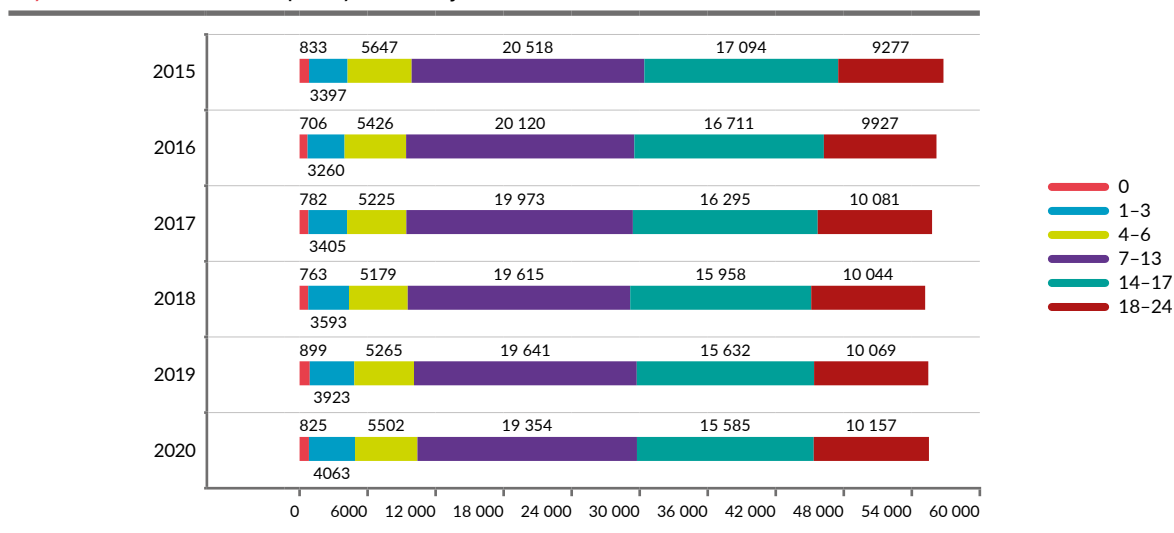
Reformując system pieczy zastępczej, określano wymogi dotyczące wieku dzieci umieszczanych w placówkach. Dążąc do tego, aby małe dzieci znajdowały opiekę przede wszystkim w rodzinach zastępczych, stopniowo podnoszono wiek dzieci, które mogą zamieszkać w placówkach socjalizacyjnych, interwencyjnych i specjalistyczno-terapeutycznych – najpierw w 2006 r. z 3 do 7 lat, a od wprowadzenia ustawy w 2011 r. – powyżej 10 r.ż. Wyjątek może stanowić łączne umieszczenie rodzeństwa, pobyt razem z rodzicem lub stan zdrowia dziecka. Chociaż ta zasada obowiązuje od 2011 r., to wciąż nie udaje się umieścić wszystkich małych dzieci w zastępczym środowisku rodzinnym. Nadal ponad 3 tys. małych dzieci mieszka w różnych formach pieczy instytucjonalnej. Uzasadnieniem może być pobyt ze starszym rodzeństwem, z jednym z rodziców lub potrzeby wynikające z choroby czy niepełnosprawności dziecka, których nie są w stanie zaspokoić rodziny. Powiatowe centra pomocy rodzinie zgłaszają jednak jako główny problem niewystarczającą liczbę rodzin zastępczych. O ile można wytłumaczyć duży udział małych dzieci w placówkach specjalistycznych dla dzieci z niepełnosprawnością i ośrodkach preadopcyjnych stworzonych dla niemowląt, o tyle duże liczby małych dzieci w placówkach socjalizacyjnych, interwencyjnych i łączących zadania wynikają z braku odpowiedniej liczby rodzin zastępczych oraz zbyt małej liczby placówek specjalistyczno-terapeutycznych.

Tabela 9. Wychowankowie placówek do lat 10 (stan 31 grudnia 2020 r.)

Liczba i udział dzieci w wieku	Liczba dzieci w wieku 0-3 lat	Liczba dzieci w wieku 4-6 lat	Liczba dzieci w wieku 7-9	Liczba dzieci do lat 10	% dzieci do lat 10
w ośrodkach preadopcyjnych	37	-	-	37	100
w placówkach regionalnych	66	72	56	194	64
w placówkach specjalistycznych	19	33	35	87	30
w placówkach interwencyjnych	62	38	81	181	30
w placówkach rodzinnych	91	139	203	433	30
w placówkach łączących zadania	113	154	253	520	19
w placówkach socjalizacyjnych	296	474	863	1633	15
w pieczy instytucjonalnej	684	910	1491	3085	19

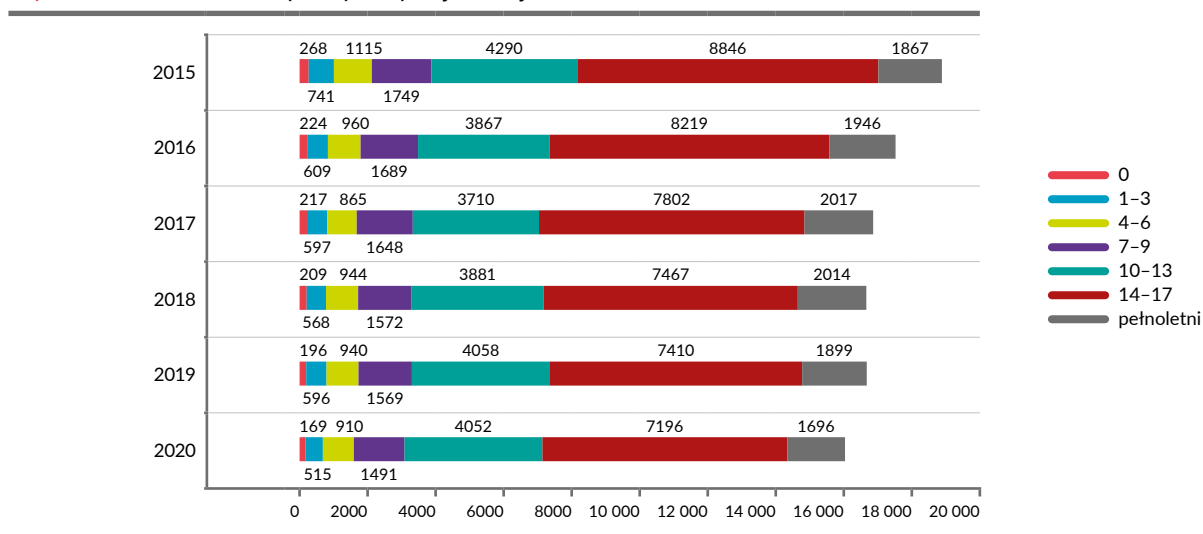
Źródło: oprac. własne na podstawie: GUS, 2021.

Wykres 15. Wiek dzieci w pieczy rodzinnej w latach 2015-2020

Źródło: oprac. własne na podstawie: GUS, 2021.

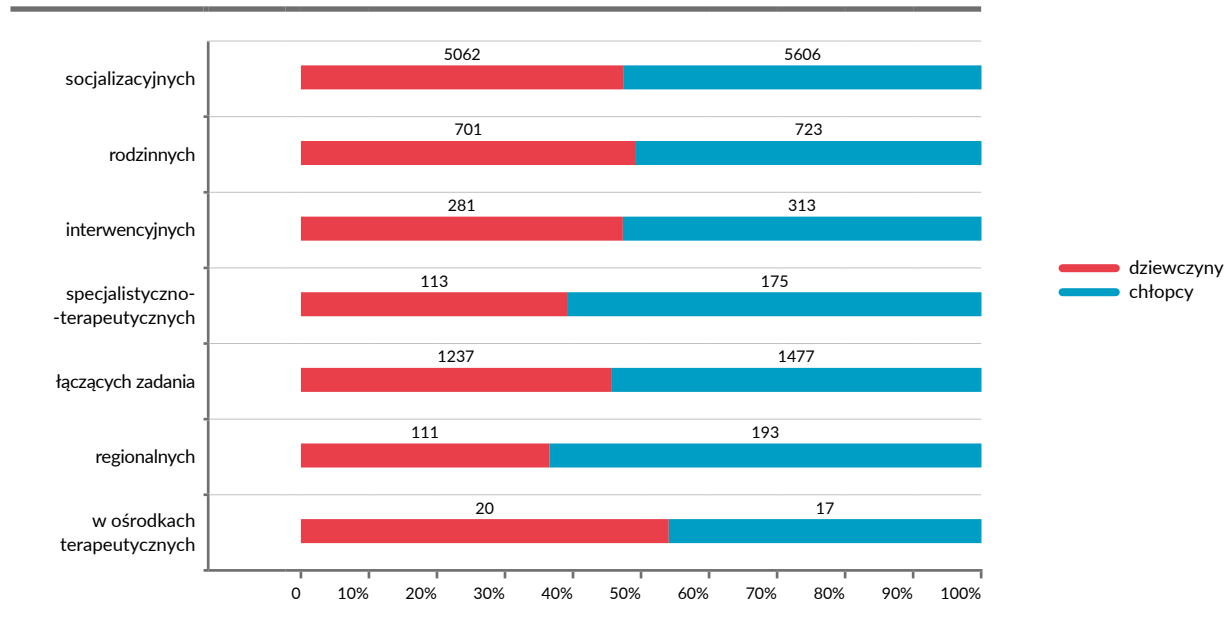
Wykres 16. Wiek dzieci w pieczy instytucjonalnej w latach 2015-2020

Źródło: oprac. własne na podstawie: GUS, 2021.

Proporcjonalnie najliczniejszą grupą w pieczy rodzinnej są dzieci w wieku 7–13 lat, a w pieczy instytucjonalnej młodzież – 14–17 lat. Systematycznie wzrasta liczba młodych, którzy pozostają w różnych formach pieczy do dorosłości i po ukończeniu 18 r.ż.

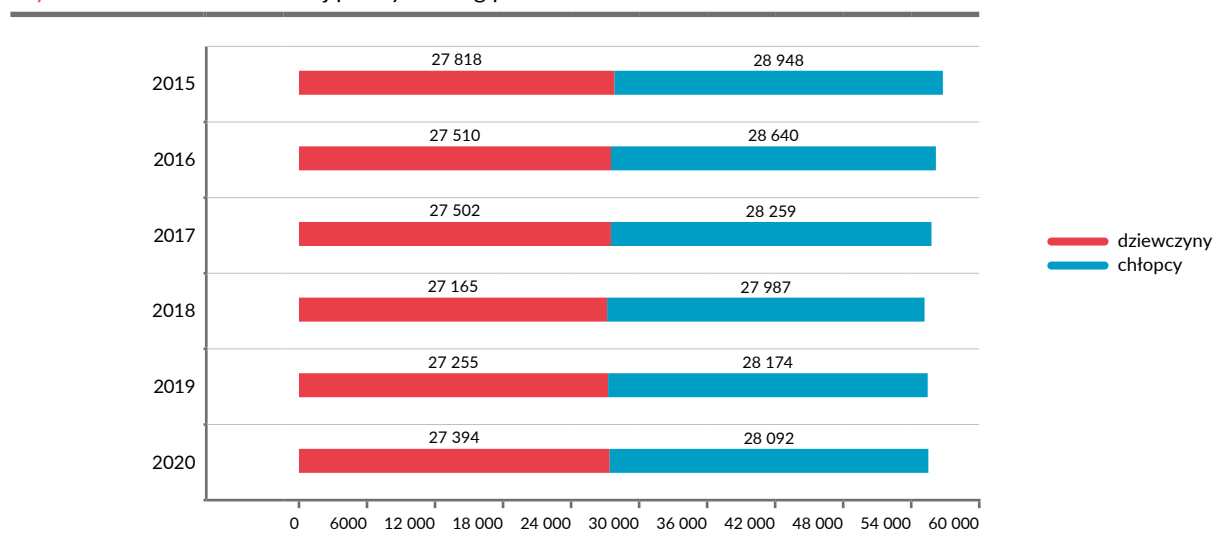
Wykres 17. Dzieci w placówkach według płci w 2020 r.

Źródło: oprac. własne na podstawie: GUS, 2021.

Nieco więcej jest chłopców niż dziewczyn w pieczy zastępczej, przewagę chłopców odnotowuje się przede wszystkim w placówkach specjalistycznych.

Wykres 18. Dzieci w rodzinnej pieczy według płci w latach 2015–2020

Źródło: oprac. własne na podstawie: GUS, 2021.

Małoletnie matki

Chociaż umożliwiono pobyt małoletnich matek w rodzinach zastępczych zawodowych, to nadal wiele z nich mieszka w placówkach.

Tabela 10. Małoletnie matki w pieczy instytucjonalnej w latach 2015–2020

	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Małoletnie matki w pieczy instytucjonalnej	118	113	120	87	104	83

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną z lat 2008–2020*.

Dzieci cudzoziemskie

Inną grupą o specjalnych potrzebach, wymagających często pomocy specjalistycznej są dzieci cudzoziemskie. Niektóre z nich przybywają tu samodzielnie lub z osobami obcymi, inne opuszczone są przez rodziców lub odebrane im z powodu zaniedbania i krzywdy.

Tabela 11. Dzieci cudzoziemskie w pieczy zastępczej w latach 2015–2020 (stan na 30 grudnia)

Dzieci cudzoziemskie	2015	2016	2017	2018	2019	2020
w pieczy instytucjonalnej	62	64	44	64	67	77
w pieczy rodzinnej	101	56	53	62	53	74
Razem	163	120	97	126	120	151

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną z lat 2008–2020*.

Według bardziej szczegółowej informacji MRPiPS ciągu całego 2018 r. w pieczy zastępczej było 199 dzieci cudzoziemskich – 122 w placówkach i 77 w rodzinach zastępczych. Do pieczy zastępczej dzieci trafiły najczęściej na wniosek straży granicznej (41), policji (30), na mocy postanowienia sądu (16), skierowania PCPR lub MOPR (25) bądź szpitala (17). W wielu przypadkach dzieci po pobycie w placówkach zostały przeniesione do rodzin zastępczych lub rodzinnych domów dziecka. Dwanaścioro dzieci mieszkało wówczas w rodzinach zastępczych spokrewnionych, tzn. u dziadków lub starszego rodzeństwa.

Grupy dziewczyn i chłopców były niemal równoliczne (odpowiednio, 100 i 99). Większość dzieci cudzoziemskich w pieczy to nastolatki, ale zdarzają się też dzieci małe, w tym noworodki urodzone w Polsce przez cudzoziemki.

Tabela 12. Wiek dzieci cudzoziemskich w porównaniu z wiekiem dzieci ogółem w pieczy instytucjonalnej w 2018 r.

Udział dzieci w wieku	Odsetek dzieci w wieku						Liczba dzieci ogółem
	0-3 lat	4-6 lat	7-9 lat	10-13 lat	14-17 lat	18 i więcej lat	
ogółem w pieczy instytucjonalnej	5%	6%	9%	23%	45%	12%	16 655
dzieci cudzoziemskich w pieczy zastępczej	10%	7%	9%	15%	55%	4%	122

Źródło: informacja MRPiPS, 2019.

Najlichniesza grupa dzieci cudzoziemskich to nastolatki w wieku powyżej 14 lat, jednak co czwarte z tych dzieci trafiło do placówek przed 10 r.ż., czasem zostały przyjęte wraz z kilkuosobową grupą rodaków.

Cudzoziemcy przebywający w rodzinnych i instytucjonalnych formach pieczy zastępczej w 2018 r. to w większości (42%) osoby przyjęte w ciągu ostatniego roku, 23,5% dzieci przebywało w rodzinach zastępczych i placówkach od roku do trzech lat, 15% – od trzech do pięciu lat, 10% – od pięciu do 10 lat i 9,5% – powyżej 10 lat.

Liczna grupa tych dzieci (45, tj. 22,7%) ma nieuregulowany status pobytu na terenie RP, o statusie 33 osób (16,5%) nie ma informacji. W pozostałych przypadkach są to:

- 0,5% – domniemana ofiara handlu ludźmi,
- 1,5% – status uchodźcy,
- 1,5% – zgoda na pobyt tolerowany,
- 1,5% – zezwolenie na pobyt rezydenta długoterminowego WE,
- 5% – zgoda na pobyt ze względów humanitarnych,
- 7% – ochrona uzupełniająca,
- 8,5% – zezwolenie na zamieszkanie na czas oznaczony,
- 10,6% – w procedurze nadania statusu uchodźcy,
- 21,7% – obywatele państw członkowskich Unii Europejskiej lub Europejskiego Obszaru Gospodarczego.

Najlichnieszą grupę cudzoziemców w pieczy zastępczej w 2018 r. stanowili Ukraińcy (51) i Rumuni (36), było też po kilkanaście osób z Afganistanu (18), Wietnamu (16), Bułgarii (14), a ponadto z Rosji (10), Czeczenii i Białorusi (po 6), Niemiec, Norwegii, Gruzji, Łotwy i Włoch (po 4), Węgier (3), Słowacji i Bangladeszu (po 2) oraz Dominikany,

Kenii, Ekwadoru, Litwy, Mongolii, Syrii, Mołdawii, Holandii, Macedonii, Wielkiej Brytanii, Serbii i Iraku (po 1), a także bezpaństwowcy (2).

Różny status dzieci cudzoziemskich, które mieszkają w placówkach i rodzinach zastępczych, odzwierciedla ich odmienne sytuacje. Są wśród nich dzieci urodzone w Polsce i z różnych powodów odseparowane od rodziców oraz takie, które przyjechały do Polski, czasem uciekając przed prześladowaniami, a czasem będąc ofiarami handlu. Inna jest sytuacja dzieci pochodzących z krajów Unii Europejskiej, które mają zapewnione warunki pobytu zgodnie z unijnymi przepisami, a inna – kiedy przybywają tu osoby proszące o status uchodźcy. Od początku 2022 r. do placówek opiekuńczych trafiają dzieci uchodźcy, które przedostały się przez granicę z Białorusią, oraz dzieci z Ukrainy, które przybyły tu bez opiekunów.

Od lutego 2022 r. prawdziwym wyzwaniem jest przyjmowanie ukraińskich rodzin zastępczych i instytucji z tego ogarniętego wojną kraju. Dla dzieci, które przybyły w czasie trwającej wojny bez rodziców i prawnych opiekunów, utworzono instytucję opiekuna tymczasowego (Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa [Dz.U. z 2022 r. poz. 583, 682, 683, 684, 830, 930]). Do 9 maja 2022 r. sądy ustanowiły 13 693 osoby opiekunami prawnymi nad 18 327 dziećmi².

Według informacji MRiPS zgodnie z Ustawą z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku

2 Informacja Ministerstwa Sprawiedliwości na seminarium UW „Dzieci-uchodźcy z Ukrainy. Jaka polityka publiczna wobec dzieci bez opieki w sytuacji kryzysu humanitarnego?”, 12 maja 2022 r.

z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa liczba dzieci z ukraińskiego systemu opieki wyniosła 17 lipca 2020 r., z tego w instytucjonalnej pieczy zastępczej umieszczonych zostało 75 dzieci, w rodzinnej pieczy 4 dzieci, a 2130 dzieci, które przybyły z ukraińskich placówek i rodzin zastępczych wraz ze swymi opiekunami, rozmieszczono w tymczasowych miejscach pobytu na terenie wielu powiatów, najwięcej w województwie łódzkim (637), a następnie pomorskim (450), dolnośląskim (278) i śląskim (218). Ponadto 188 małoletnich Ukraińców, którzy nie byli wychowankami tamtego systemu, znalazło się w polskim systemie pieczy zastępczej³. Inicjatorem sprowadzenia dzieci z ukraińskich placówek była Fundacja Pomocy Dzieciom Happy Kids. Pojawienie się tak licznej grupy dzieci stanowiło duże wyzwanie organizacyjne. Starostwa powiatów, którym powierzono to zadanie, podkreślają dużą pomoc i zaangażowanie wielu instytucji i służb oraz lokalnych społeczności w zapewnieniu podstawowych potrzeb oraz stałe wsparcie licznych organizacji pozarządowych. Ukraińskim placówkom i rodzinom zastępczym zapewniono podstawowe potrzeby bytowe, jednak zadanie opieki nad dziećmi ciąży na opiekunach, którzy przyjechali do Polski i od kilku miesięcy pracują bez przerwy. Tam, gdzie zostali zakwaterowani w domach dziecka (Łódź) czy placówkach oświatowych (Dom Wczasów Dziecięcych i Powiatowe Centrum Młodzieży [pow. kościerski]), pracownicy tych placówek wspierają ukraińskich opiekunów, zatrudniając dodatkowe osoby i włączając się do organizacji czasu wolnego dzieciom. Inna wielkość placówek i odmienna organizacja oraz różne od naszych rozwiązania prawne powodują, że przez jakiś czas będą funkcjonować obok siebie dwa systemy pomocy dzieciom poza rodziną. Sytuacja ta wymaga opracowania długoterminowego kompleksowego programu ustalonego wspólnie z władzami Ukrainy i tamtejszych obwodów – organizatorów placówek.

”

Na co dzień mieszkam w domu dziecka, ale w weekendy i święta do tej pory mogłam jeździć do domu i spotykać się z rodzicami. Przez koronawirusa nie jest to możliwe. Nie byłam w domu od wielu miesięcy i bardzo tęsknię za moimi bliskimi. Rozmowy przez telefon to nie to samo. Chciałabym po prostu spędzić z nimi trochę czasu.

Dziewczyna, 17 lat

Z telefonów i maili do 116 111

- telefonu zaufania dla dzieci i młodzieży

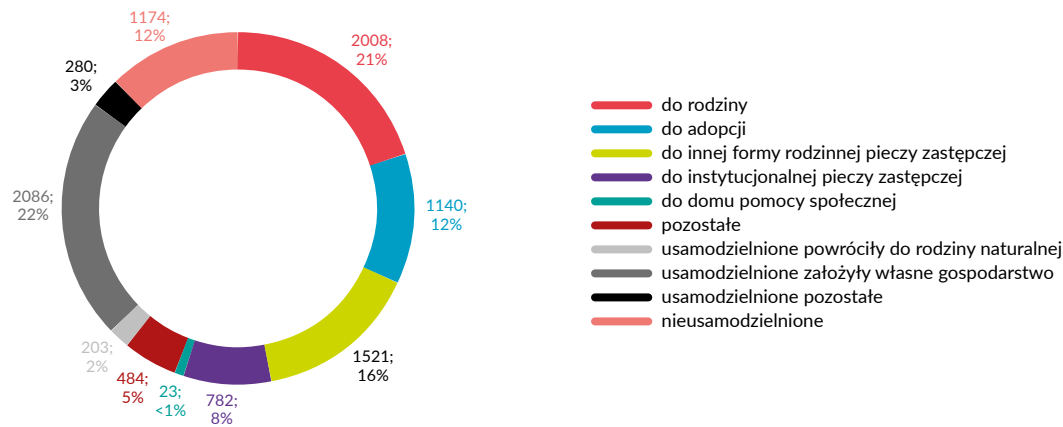
Zmiana i opuszczenie pieczy zastępczej

Zgodnie z art. 112⁴ Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego (krio) „dziecko umieszcza się w pieczy zastępczej do czasu zaistnienia warunków umożliwiających jego powrót do rodziny albo umieszczenia go w rodzinie przysposabiającej” (Dz.U. z 2020 r. poz. 1359 t.j.). W ustawie z czerwca 2011 r. określono trzy główne, hierarchicznie ustalone zadania pieczy zastępczej:

- pracę z rodziną zapewniającą dziecku możliwość powrotu do domu,
- dążenie do przysposobienia,
- opiekę i wychowanie w środowisku zastępczym.

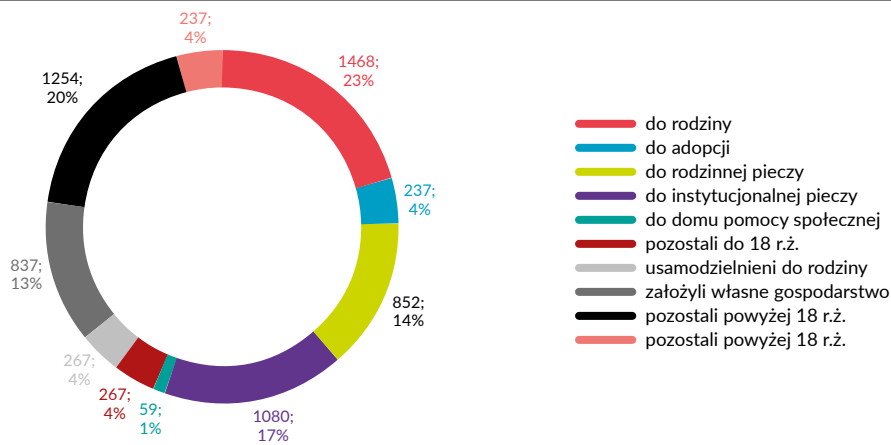
Ogólnopolskie statystyki z kilku ostatnich lat pokazują ogólny obraz tego, czy i w jakim stopniu udaje się realizować te zadania.

3 Pismo Ministerstwa Rodziny i Polityki Społecznej z dnia 25 lipca 2022 r.

Wykres 19. Osoby opuszczające i zmieniające pieczę rodzinną w 2020 r. (N = 9701)

Źródło: oprac. własne na podstawie: GUS, 2021.

W placówkach panuje spory ruch dzieci, w ciągu roku odchodzi 28% mieszkańców. Może to oznaczać powrót do domu, zmianę formy pieczy na rodzinną, adopcję lub usamodzielnienie.

Wykres 20. Osoby opuszczające i zmieniające pieczę instytucjonalną w 2020 r. (N = 6291)

Źródło: oprac. własne na podstawie: GUS, 2021.

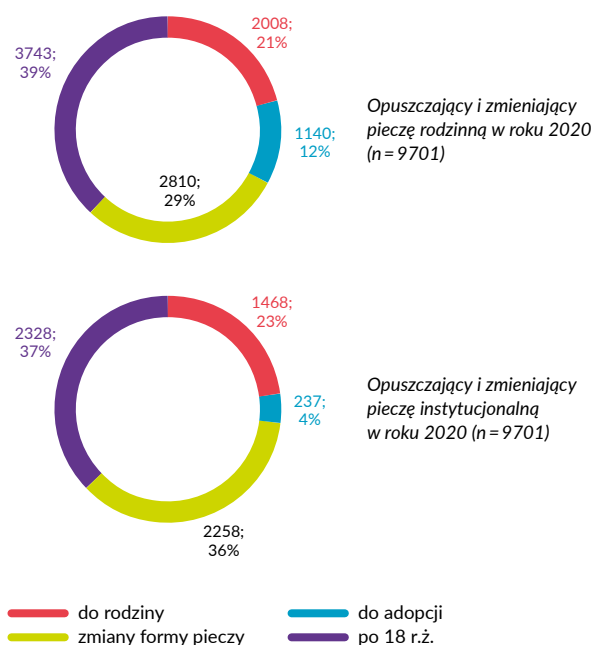
Tabela 13. Wychowankowie opuszczający i zmieniający pieczę zastępczą w 2020 r.

Pobyt wychowanków w pieczy instytucjonalnej trwał do czasu	w pieczy rodzinnej		w pieczy instytucjonalnej	
	Liczba	Procent	Liczba	Procent
powrotu do rodziny	2008	21%	1468	23%
umieszczenia w rodzinie adopcyjnej	1140	12%	237	4%
dorosłości	3743	38%	2328	37%
zmiany formy pieczy	2810	29%	2258	36%

Źródło: oprac. własne na podstawie: GUS, 2021.

Analiza ruchu dzieci w systemie pieczy zastępczej pokazuje, że w ostatnich latach liczne grupy – 29% w pieczy rodzinnej i 36% w pieczy instytucjonalnej – zmieniają formę pieczy. **Dotyczy to co trzeciego dziecka.** Zjawisko to zyskało to już miano „dryfujących dzieci”. Oznacza **brak realizacji jednej z najważniejszych zasad organizacji pieczy – stabilnego środowiska wychowawczego.** Brak odpowiedniego rozpoznania sytuacji dziecka przed podjęciem decyzji o skierowaniu do środowiska zastępczego może udaremniać dobór i przygotowanie miejsca najlepiej odpowiadającego jego potrzebom. Różnorodność form pieczy jest zaletą polskiego systemu, ale aby stosownie z tego korzystać, konieczna jest dobra współpraca instytucji, służb i wszystkich jego ogniw na wszystkich etapach postępowania oraz pracy z dzieckiem i jego rodziną. Przenosiny z jednej formy do innej zaburzają poczucie bezpieczeństwa dzieci, utrudniają nawiązanie kontaktów i zbudowanie trwałych związków z opiekunami. Długotrwałe procedury i oczekiwanie na decyzje pogłębia poczucie zagubienia oraz niepewności.

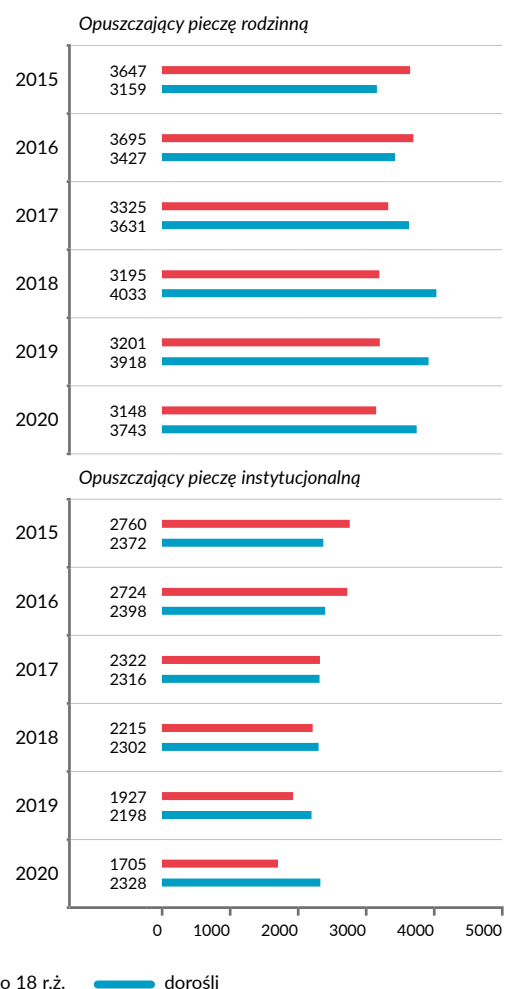
Wykres 21. Osoby opuszczające i zmieniające pieczę rodzinną i instytucjonalną w 2020 r.

Źródło: oprac. własne na podstawie: GUS, 2021.

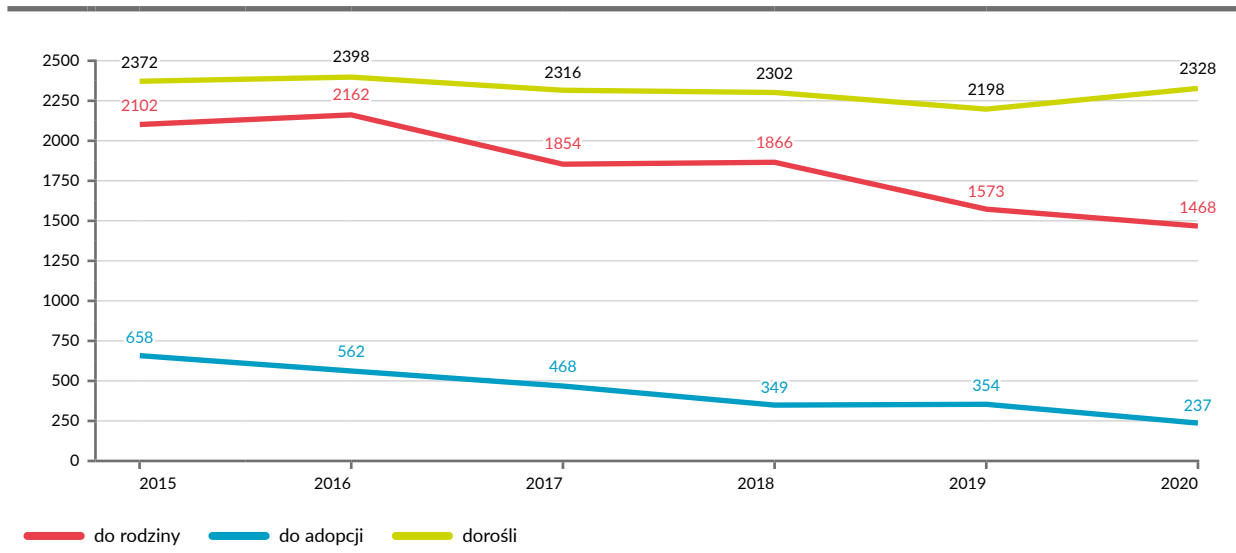
Jeśli analizuje się liczby osób opuszczających system pieczy zastępczej, to okazuje się, że w ostatnich latach coraz częściej wychowankowie form zarówno rodzinnych, jak instytucjonalnych pozostają w nich do dorosłości. Dawniej częściej odchodzili małoletni, również do swych domów, dziś tylko co czwarte dziecko z pieczy instytucjonalnej i co piąte – z pieczy rodzinnej wraca do rodziców, a proporcjonalnie coraz liczniejsza grupa usamodzielnia się. Tendencja ta jest widoczna w obu formach pieczy zastępczej. Adopcja okazuje się szansą dla nie-licznych, a rodzina zastępcza i placówka dla ponad połowy wychowanków pozostaje domem ich dzieciństwa.

Wykres 22. Małoletni i pełnoletni opuszczający pieczę rodzinną i instytucjonalną w latach 2015–2020

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną z lat 2015–2020.*

Wykres 23. Dokąd odchodzą osoby opuszczające pieczę rodzinną i instytucjonalną w latach 2015–2020

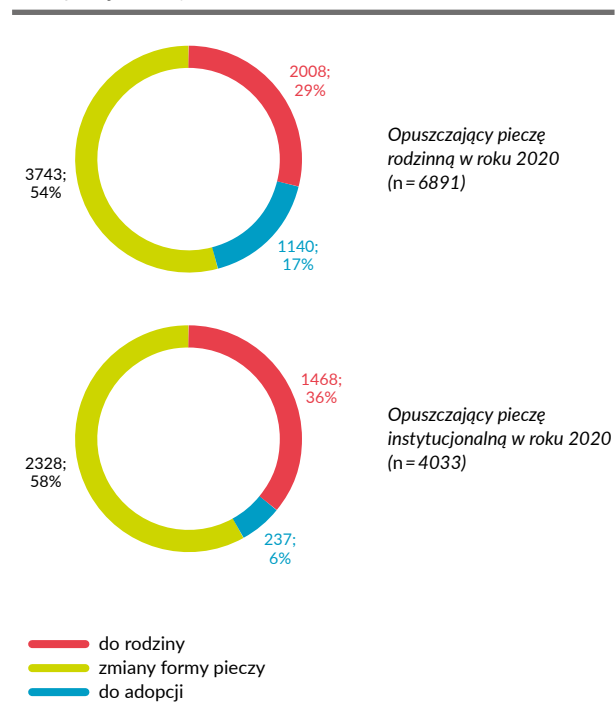
Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną z lat 2015–2020*.

Można uznać, że długoletni pobyt w pieczy zastępczej jest potwierdzeniem w pełni uzasadnionej decyzji o pobycie w tym środowisku i braku możliwości powrotu do rodziny. Chociaż jednak wiele analiz pokazuje niską motywację rodziców do zmiany stylu życia i brak gotowości zajęcia się dzieckiem, to można zadać pytanie, co powoduje taki stan rzeczy:

- Czy rodziny otrzymują wystarczające wsparcie w staraniach o powrót dziecka do domu?
- Czy dziś częściej niż dawniej mamy do czynienia z trudniejszymi sytuacjami rodzinnymi?
- Jeśli tak, to dlaczego nie dochodzi częściej do pozbawienia władzy rodzicielskiej z zastosowaniem dodanej w 2000 r.⁴ w krio (art. 111 § 1a) fakultatywnej przesłanki pozbawienia władzy rodzicielskiej w sytuacji, gdy mimo udzielonej pomocy nie ustały przyczyny umieszczenia dziecka poza rodziną, a w szczególności gdy rodzice trwale nie interesują się dzieckiem?
- Czy pobyt dziecka w rodzinie zastępczej powoduje, że rzadziej niż w przypadku pobytu w placówce dochodzi do pozbawienia władzy rodzicielskiej, wskutek

czego część rodzin zastępczych staje się rodzinami paraadopcyjnymi.

Wykres 24. Opuszczający pieczę rodzinną i instytucjonalną w 2020 r.

Źródło: oprac. własne na podstawie: GUS, 2021.

4 Punkt 1a dodany przez art. 1 pkt 2 Ustawy z dnia 21 grudnia 2000 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz ustawy – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. Nr 122 poz. 1322), która weszła w życie z dniem 1 stycznia 2001 r.

Rosnąca liczba młodych pozostających do dorosłości w pieczy zastępczej powinna mobilizować do zwiększenia liczby rodzin zastępczych specjalizujących się w problemach młodzieży, a placówki – do wdrażania programów wychowawczych ukierunkowanych na rozbudowywanie kompetencji społecznych, samodzielności, umiejętności rozwiązywania problemów i sprawstwa, co da młodym siłę w pokonaniu trudności w chwili startu w dorosłe życie. Większość odchodzących dorosłych rozpoczyna proces usamodzielnienia i coraz częściej młodzi dorośli zakładają własne gospodarstwa domowe.

Tabela 14. Wychowankowie usamodzielnieni z pieczy rodzinnej i instytucjonalnej w latach 2015–2020

Rok	Opuszczający pieczę instytucjonalną			Opuszczający pieczę rodzinną		
	usamodzielnieni		pozostali	usamodzielnieni		pozostali
	powrócili do rodziny naturalnej	założyli własne gospodarstwo		powrócili do rodziny naturalnej	założyli własne gospodarstwo	
2015	1078	1015	279	209	1586	268
2016	1041	1139	218	218	1792	294
2017	966	1114	236	207	1931	314
2018	927	1114	261	174	2220	370
2019	836	1158	204	204	2131	334
2020	837	1254	237	203	2086	280

Źródło: oprac. własne na podstawie danych GUS *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną z lat 2015–2020*.

Jest jednak duża różnica w liczbach usamodzielnianych, którzy zakładają własne gospodarstwo domowe w zależności od tego, czy odchodzą z placówek czy z rodzin zastępczych. Warto w poszczególnych powiatach szukać odpowiedzi na pytanie, dlaczego tak się dzieje? Młodzi dorośli częściej pozostają w rodzinnych formach pieczy po uzyskaniu pełnoletniości i tam oczekują na możliwość uzyskania dla siebie mieszkania. Dużo rzadziej młodzi pozostają w placówkach po osiągnięciu pełnoletniości. Niekiedy dlatego, że ograniczony limit miejsc i duża liczba dzieci oczekujących na umieszczenia nie pozwala na przedłużenie pobytu w placówce 18-latkom. Dlatego tak cennym dla nich rozwiązaniem są mieszkania usamodzielnienia, w których mogą zamieszkać okresowo, w czasie oczekiwania na własne lokum.

Szczególnie trudnym problemem i rosnącą potrzebą jest usamodzielnienie osób z niepełnosprawnością. O ile rozbudowane są możliwości dla niepełnosprawnych dzieci, o tyle po osiągnięciu 18 czy 24 r.ż. ich możliwości skorzystania z pomocy wyraźnie maleją. Brakuje mieszkań treningowych i mieszkań chronionych, dla wielu droga w dorosłość oznacza albo powrót do rodziny, która wcześniej nie była w stanie się nimi zająć, albo przeniesienie do Domu Pomocy Społecznej. A część z nich z pewnością mogłaby mieszkać i pracować w warunkach chronionych. Powrót dorosłych osób niepełnosprawnych do rodzin, z których z powodu zaniedbań i krzywdy zostali zabrani, nie gwarantuje im odpowiednich warunków życia.

Przysposobienie

W ostatnich latach maleje liczba dzieci adoptowanych w Polsce. Przysposobienia zagraniczne, które przez lata stanowiły 8–9%, zostały ograniczone do kilku przypadków rocznie. Mniej też jest przysposobień blankietowych, tych, na które rodzice wyrazili zgodę – w stosunku do lat 2000–2009 ich liczba zmalała o połowę. Ośrodki adopcyjne zgłaszają nadal wysoką liczbę kandydatów na rodziny adopcyjne, jednak zmalała liczba zgłaszanych tam dzieci.

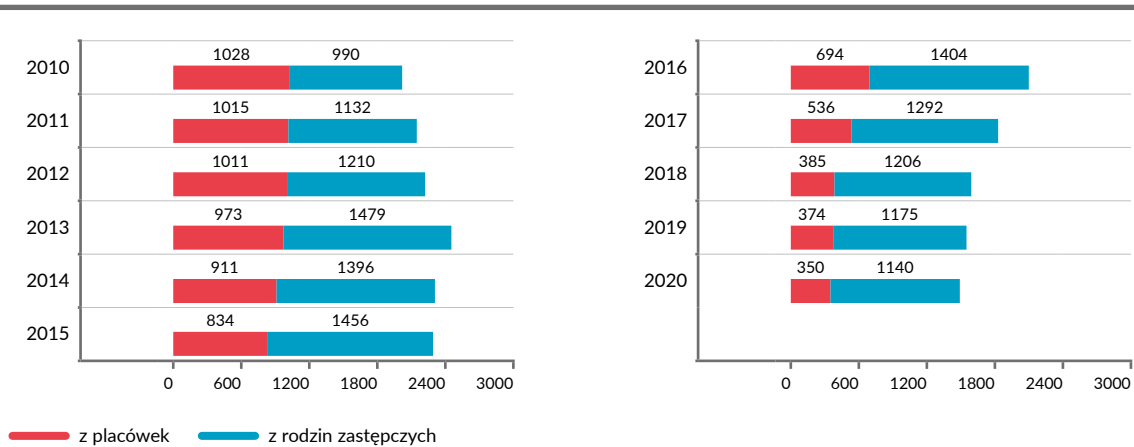
Tabela 14. Przysposobienia orzeczone w latach 2015–2020

Rok	Orzeczone przysposobienia	Dzieci przysposobione przez osoby zamieszkałe za granicą	Przysposobienie, na które rodzice wcześniej wyrazili zgodę
2015	2946	199	519
2016	2816	204	407
2017	2479	70	253
2018	2307	21	247
2019	2330	15	262
2020	1884	8	123
2021	2710	6	269

Źródło: oprac. własne na podstawie danych MS (Opracowania wieloletnie).

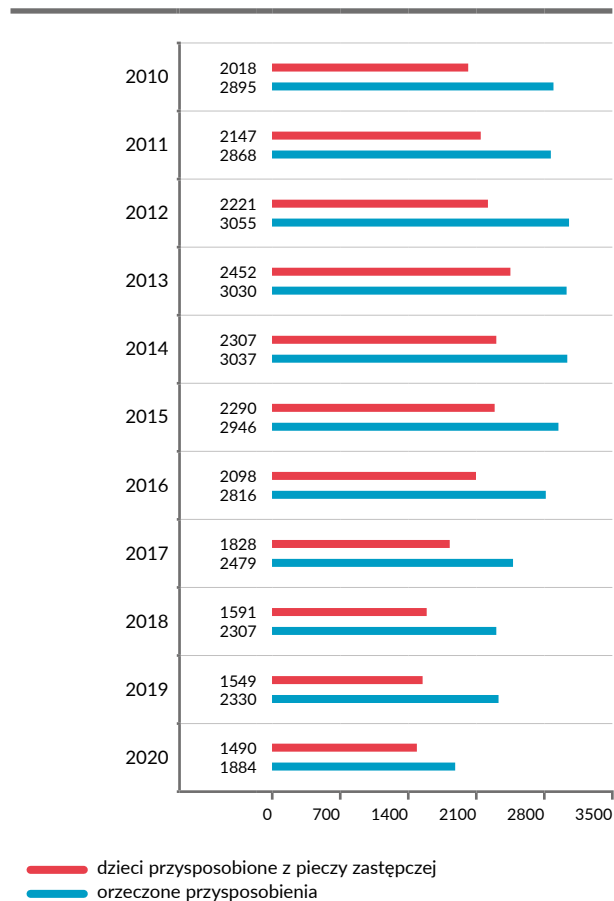
W ostatnich latach w Polsce maleje liczba dzieci przysposobionych z placówek i rodzin zastępczych, ale wciąż stanowi większą część przysposobień. Tylko 4% opuszczających instytucje i 12% opuszczających pieczę rodzinną zostaje przysposobionych. W roku 2010 dzieci przysposobione z pieczy zastępczej stanowiły 70% orzeczonych przysposobień, w roku 2015 – 78%, a w roku 2020 – 79%.

Wykres 25. Dzieci adoptowane z pieczy zastępczej w latach 2010–2020

Źródło: Wojtyniak i Goryński, 2020.

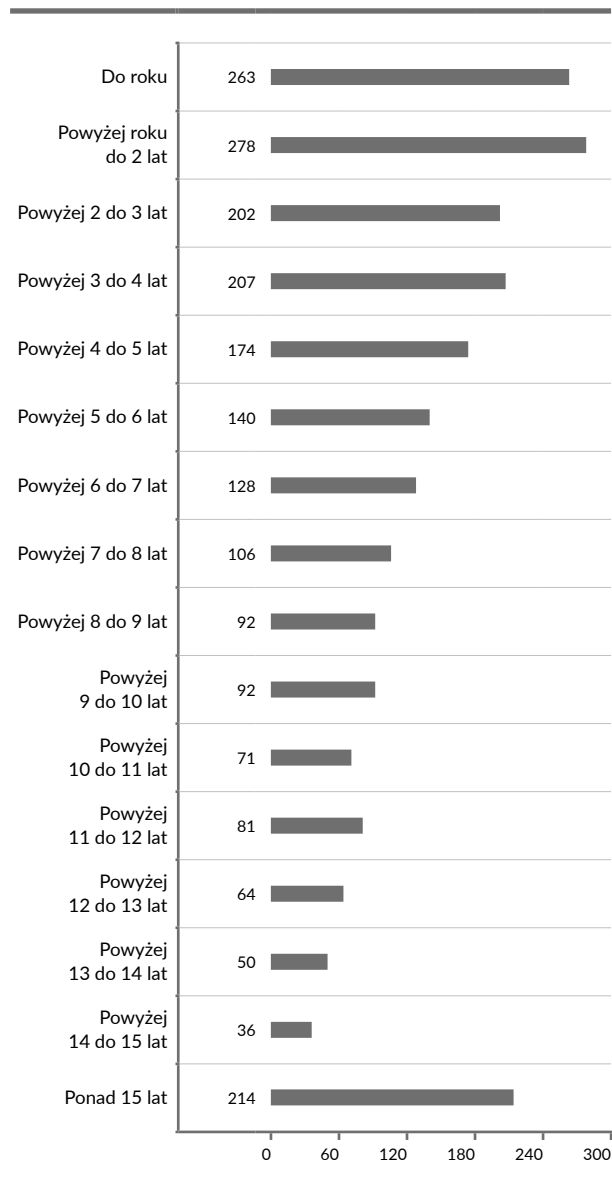
Wykres 26. Dzieci przysposobione z pieczy zastępczej w ogólnej liczbie przysposobień w latach 2010–2020

Źródło: oprac. własne na podstawie danych MS (Opracowania wieloletnie).

Chociaż liczba małych dzieci w pieczy zastępczej – tych najchętniej przyjmowanych przez rodziny adopcyjne – od kilku lat pozostaje na podobnym poziomie, to przeciągające się procedury sądowe wydłużają czas pobytu dzieci w rodzinach zastępczych i placówkach. Mniej chętnie adoptowane są dzieci starsze, które stanowią większość w placówkach i rodzinach zastępczych.

Wykres 27. Dzieci przysposobione w 2020 r. według wieku

Źródło: oprac. własne na podstawie danych MS (Opracowania wieloletnie).

Zaginienia dzieci

Codziennie policja otrzymuje informacje o zaginięciach dzieci. O zaginięciu mówimy wówczas, gdy niemożliwe jest ustalenie miejsca pobytu dziecka, co oznacza też niemożność zapewnienia mu opieki i ochrony. Do zaginięcia może dojść z powodu niewłaściwej opieki rodziców, porwania, uprowadzenia rodzicielskiego, ucieczki z domu.

Tabela 15. Zgłoszone policji zaginięcia dzieci w latach 2012–2020

Rok	Do 7 lat	7–13 lat	14–17 lat
2020	67	485	1464
2019	59	654	2110
2018	247	799	4206
2017	443	953	5362
2016	490	980	5475
2015	535	1022	6232
2014	525	964	6615
2013	481	951	6121
2012	465	800	5338

Źródło: Policja, 2021.

Zaginienie dziecka należy zgłosić policji, która podejmuje niezwłocznie poszukiwania. Według jej informacji większość zaginionych zostaje odnaleziona w ciągu 14 dni po zaginięciu, a 95% dzieci w ciągu 7 dni z powrotem trafia do swoich domów.

Wnioski

- Konieczna jest poprawa współpracy między organami gminy, powiatu i sądu w zakresie rozpoznania zagrożenia bezpieczeństwa dzieci w rodzinach. Należy:
 - usprawnić przepływ informacji o dzieciach i rodzinach wymagających wsparcia;
 - wzmocnić lokalne systemy wsparcia rodziny (asystentów i placówki wsparcia dziennego);
 - przedstawić plan pracy z dzieckiem i rodziną przed umieszczeniem dziecka w pieczy, uwzględniając wybór najkorzystniejszego miejsca;
- informować, wysłuchać i stworzyć możliwość uwzględnienia opinii dziecka w sprawach, które go dotyczą.
- W sytuacji, kiedy dziecko musi być zabrane z rodziny, konieczne jest przygotowanie planu działania tak, aby:
 - dostosować do potrzeb każdego z nich odpowiednią formę pieczy zastępczej;
 - przygotować do zmiany dziecko, rodzinę i osoby przyjmujące;
 - zapewnić stabilność zastępczego środowiska.
- Zapewnić możliwość szybkiej reakcji na krzywdę dziecka, skrócić czas i uwzględnić potrzeby dziecka w procedurach sądowych.
- Monitorować wykonanie decyzji o umieszczeniu dziecka w pieczy zastępczej, aby nie narażać dzieci na przedłużający się pobyt w zagrażającym środowisku.
- Rozbudowywać system rodzinnej pieczy zastępczej, szczególnie pogotowi rodzinnych, rodzin specjalistycznych dla dzieci chorych i niepełnosprawnych:
 - wspierać rodziny zastępcze w realizacji zadań poprzez organizowanie pomocy psychologicznej, edukacyjnej dzieciom,
 - tworzyć rodziny zastępcze dla młodzieży.
- Rozbudowywać pieczę instytucjonalną:
 - zadbać o odpowiednią kadre w placówkach i szkolenia związane z potrzebami przebywających tam dzieci,
 - tworzyć rzeczywiste, a nie pozorowane małe, 14-osobowe placówki,
 - dostosować liczbę placówek od potrzeb dzieci kierowanych przez sądy,
 - tworzyć zróżnicowane placówki z programami wychowawczo-terapeutycznymi dla młodzieży.
- Wyposażyć rodziny i placówki pieczy zastępczej w odpowiednie wsparcie specjalistyczne w realizacji zadań wychowawczych i terapeutycznych.
- Unikać podwójnej instytucjonalizacji (pobyt w placówce opiekuńczo-wychowawczej lub rodzinie zastępczej i specjalnym ośrodku szkolno-wychowawczym, ośrodku socjoterapii czy młodzieżowym ośrodku wychowawczym).

- Zwiększyć liczbę mieszkań dla osób usamodzielniających się z pieczy zastępczej, oczekujących na własne mieszkanie.
- Stworzyć liczbę mieszkań chronionych dla osób z niepełnosprawnością stosownie do liczby osób wymagających takiego wsparcia.
- Rozbudowywać ofertę wsparcia młodych dorosłych opuszczających różne formy pieczy zastępczej oraz inne placówki resortu edukacji.
- Promować programy dla młodzieży w placówkach i rodzinach zastępczych oferujące możliwość zdobywania kompetencji społecznych pomagających w usamodzielnieniu i umiejętności budujących samodzielność, sprawstwo i poczucie siły.
- Dbać o ludzi, którzy tworzą tym dzieciom bezpieczny dom dzieciństwa: opiekunów i wychowawców. Rozbudowywać szkolenia, tworzyć grupy wsparcia, możliwości wymiany doświadczeń.
- Stworzyć ukraińsko-polski program dla przebywających tu okresowo placówek ukraińskich zgodny z unijnymi standardami ochrony praw dzieci.

Bibliografia

- GUS. (2015). *Dzieci w Polsce w 2014 roku Charakterystyka demograficzna*. Główny Urząd Statystyczny. Pobrane z: https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5468/20/1/1/dzieci_w_polsce_w_2014_roku_charakterystyka_demograficzna.pdf
- GUS. (2021). *Pomoc społeczna i opieka nad dzieckiem i rodziną w 2020 roku*. Główny Urząd Statystyczny. Pobrane z: https://stat.gov.pl/download/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/5487/10/12/1/pomoc_spoeczna_i_opieka_nad_dzieckiem_i_rodzina_w_2020.pdf
- Koalicja na rzecz Rodzinnej Opieki Zastępczej. (2022). *Apel do pani Minister Marleny Maląg*. <http://koalicja.org/2022/02/15/apel-do-pani-minister-marleny-malag/>
- Kolankiewicz, M. (2019). Placówki wsparcia dziennego – ich formy i znaczenie. *Praca Socjalna*, 34(6), 44–59.
- Kolankiewicz, M. (2022). *Placówki opiekuńczo-wychowawcze. Historia i współczesność*. Wydawnictwo Difin.
- NIK. (2017). *Funkcjonowanie placówek wsparcia dziennego dla dzieci*. Najwyższa Izba Kontroli. Pobrane z: https://www.nik.gov.pl/kontrole/wyniki-kontroli-nik/pobierz,kps~p_16_040_201703020746331488440793~01,typ,kk.pdf
- NIK. (2020). *Opieka w pogotowiach opiekuńczych i rodzinnych*. Najwyższa Izba Kontroli. Pobrane z: https://www.nik.gov.pl/kontrole/wyniki-kontroli-nik/pobierz,kps~p_19_043_202004171440411587127241~01,typ,kk.pdf
- NIK. (2022). *Realizacja zadań opiekuńczo-wychowawczych w domach dziecka*. Najwyższa Izba Kontroli. Pobrane z: https://www.nik.gov.pl/kontrole/wyniki-kontroli-nik/pobierz,lrz~p_21_089_202201250843001643096580~01,typ,kk.pdf
- Policja. (2021). *Zaginieni*. <https://statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/zaginieni/50885,Zaginieni.html> Akty prawne
- Szymańczak, J. (2016). Dzieci „odbierane” rodzicom – przyczyny umieszczenia dzieci w pieczy zastępczej. *Analizy BAS*, 5(141).
- Topolewska, M. (2021, 31 sierpnia). W 2020 r. spadła liczba asystentów rodziny. *Gazeta Prawna*. <https://serwisy.gazetaprawna.pl/samorzad/artykuly/8234767,opieka-2020-r-spadek-liczby-asystentow-rodziny.html>

Akty prawne

- Rada Europy Komitet Ministrów, Zalecenie Rec. (2005)5 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie praw dzieci przebywających w placówkach opiekuńczo-wychowawczych (przyjęte przez Komitet Ministrów 16 marca 2005 r. na 919. posiedzeniu Zastępców Ministrów) <https://www.sos-childrensvillages.org/quality4children>.
- Ustawa o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej z 9 czerwca 2011 roku, Dz. U. 2011 Nr 149 poz. 887
- Ustawa z 24 lipca 1998 r. o zmianie niektórych ustaw określających kompetencje organów administracji publicznej – w związku z reformą ustrojową państwa (Dz.U. 1998 Nr 106 poz. 668).

Ustawa z 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz.U. 2011 Nr 149 poz. 887).

Ustawa z dnia 12 marca 2022 r. o pomocy obywatelom Ukrainy w związku z konfliktem zbrojnym na terytorium tego państwa (Dz.U. z 2022 r. poz. 583, 682, 683, 684, 830, 930).

Cytowanie:

Kolankiewicz, M. (2022). Dzieci poza rodziną. W: M. Sajkowska, R. Szredzińska (red.), *Dzieci się liczą 2022. Raport o zagrożeniach bezpieczeństwa i rozwoju dzieci w Polsce* (s. 56–87). Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę.

Artykuł jest dostępny na licencji Creative Commons Uznanie autorstwa – Użycie niekomercyjne – Bez utworów zależnych 3.0 Polska.

